

доц. д-р ДИМИТЪР ДИНЕВ, СФЕ

Университет за национално и световно стопанство
Основател и председател на УС на АПИИ (Асоциация за
противодействие на икономическите измами)

Роден е през 1960 г. в гр. Нова Загора и в момента е доцент в катедра „Финансов контрол“ на Университета за национално и световно стопанство (УНСС), София.

През 1986 г. се дипломира като икономист – организатор в Тимирязевска селскостопанска академия в Москва, Русия и през същата година започва кариерата си като асистент в катедра „Финансов контрол“ на УНСС, „доктор по икономика“ става през 1999 г. в гр. София.

През 1990 г. специализира „Управленски контрол и одитинг“ в Лестърския университет; през 1991 г. (за 6 месеца) участва в международна професионална програма, организирана от Сметната палата на САЩ във Вашингтон, където взема участие в различни проверки, осъществявани от Нюйоркския офис на Сметната палата на САЩ (GAO-USA); през 2000 г. специализира в Института по публични финанси в Лондон, Великобритания в областта на финансовия одитинг и на одита на изпълнението на дейността; през 2003 г. провежда специализация в областта на проверяването за измами към Асоциацията на сертифицираните проверители на измами в гр. Остин, Тексас, САЩ.

В периода 2000 – 2001 г. е финансов директор в Пенсионно-осигурителна компания „Доверие“ АД, която е член на TWIN Financial Services Group NV; през периода 2001 – 2006 г. работи като съдружник и директор „Финансов мониторинг“ в „Омонит“ ООД, която е органът за мониторинг на концесията на ВиК услугите в София.

През 2004 г. създава Асоциацията за противодействие на икономическите измами (АПИИ), като в момента е председател на Управителния съвет.

От 2009 г. е едноличен собственик на консултантската фирма „Институт на експерт проверителите на измами“ и консултира много компании в областта на дизайна и приложението на системи за вътрешен контрол, контролни информационни системи, операционен одитинг, измерване на изпълнението на дейността и одитинга на изпълнението на дейността, анализа на финансовите отчети, при решаването на различни финансови, данъчни и свързани с измами проблеми, предимно в отраслите на промишлеността, строителството, пенсионното осигуряване и услугите.

Сертифициран проверител на измами е от 2004 г. и е редовен член на Асоциацията на сертифицираните проверители на измами (ACFE), САЩ, както и член на Комитета на преподавателите към същата организация. Професионалните му интереси са насочени към дизайна и приложението на ефективни системи за контрол, предотвратяването, разкриването и

разрешаването на схеми на финансови измами и специализация в областта на икономическите, академични и компютърни измами.

Автор е на множество статии, самостоятелно и в съавторство, в научни и професионални издания в областта на дизайна и прилагането на системи за вътрешен контрол, управление на риска, разкриването, разследването и предотвратяването на икономически измами.

Автор е на книгата „Модерният вътрешен контрол” (1999), базирана на изискванията на организацията COSO, и книгата „Икономическите измами”, първа и втора част (2006, 2012), както и притежава свой раздел като съавтор в книгата “Fraud Casebook: Lessons from the Bad Side of Business”, Wiley (2007).

Автор е и на книгите: „Счетоводните измами: разкриване и превенция“ – 2021 г., „Измерване и одитинг на дейността на държавните организации“ – 2022 г. и „Оценка на риска от измами в публичния сектор“ – 2023 г.

Редовно изнася лекции по време на курсовете на АПИИ и други професионални групи и фирми, създава програми за тренинг за публични и частни компании.

ПРАКТИЧЕСКИ ПРИЛОЖЕНИЯ НА 3D МОДЕЛА ЗА ОЦЕНКА НА РИСКА ОТ ИЗМАМИ (3D МОРИ)

Резюме

В тази студия са представени резултатите от изследване на възможностите за прилагане на 3D модела за оценка на риска от измами (3D МОРИ) конкретно в дейността на регистрираните одитори. Моделът е разработен в 3 измерения – функционално, методическо и времево, и предлага практически подходи за 1) осъществяване на оценка на риска от измами като отделен бизнес ангажимент, 2) като част от оценката на риска от измами при одита на финансовите отчети и 3) като базиран на риска подход, прилаган при спазване законодателните изисквания за мерките срещу изпирането на пари.

Assoc. Prof. DIMITER DINEV, PhD, CFE

University of National and World Economy

PRACTICAL APPLICATIONS OF 3D FRAUD RISK ASSESSMENT MODELS (3D FRAM)

Summary

This study presents the results of a study of the opportunities of applying the 3D fraud risk assessment model (3D FRAM) specifically in the activities of registered auditors. The model is developed in 3 dimensions – functional, methodological and timing and offers practical approaches 1) to provide a fraud risk assessment as a separate business engagement, 2) as part of the fraud risk assessment in the audit of financial statements and 3) as a risk-based approach applied in compliance with the legislative requirements for anti-money laundering measures.

ПРАКТИЧЕСКИ ПРИЛОЖЕНИЯ НА 3D МОДЕЛА ЗА ОЦЕНКА НА РИСКА ОТ ИЗМАМИ (3D МОРИ)

Увод/Introduction

Независимо от наличието на различни изследвания, публикации и всякакви препоръки, касаещи оценките на бизнес рисковете в световен и европейски мащаб, оценката на риска от измами в нашата страна остава като че ли „сираче“ от гледна точка на развитие на методологията и практическите подходи за провеждането ѝ. В потвърждение на това ми твърдение може да послужи факта на единствените публикации, представени чрез книгите ми – „3D Fraud Risk Assessment Model – Dinev’s SmartGuide”¹ и „Оценка на риска от измами в публичния сектор: моделиране и практически подходи“². И понеже винаги съм се стремил към това, което правя като академичен преподавател и научен изследовател, да има практико-приложна стойност, чрез тази студия представям резултатите от последните ми проучвания и изследвания, насочени конкретно към прилагане на „3D Модел за оценка на риска от измами” в дейността на регистрираните одитори.

Целта на тази студия е да бъдат представени резултатите от ново изследване, предлагайки 3 подхода за приложение на „3D Модела за оценка на риска от измами (3D МОРИ)“ в дейността на регистрираните одитори, които да им помагат при разработване на собствени методики и практически подходи при осъществяване от тях базирани на риска дейности.

Задачите на изследването логически следват постигането на поставената цел и могат да бъдат формулирани като:

1. да се опише и представи практически подход, свързан с използването на „3D Модел за оценка на риска от измами (3D МОРИ)“ като самостоятелен бизнес ангажимент;

2. да се опише и представи практически подход, свързан с приложението на „3D МОРИ“ в дейността на регистрираните одитори и задълженията им според МОС 240 *Отговорност на одитора относно измами при одит на финансовите отчети*;

3. да се опише и представи практически подход за прилагане на 3D „МОРИ“ от лицата, предоставящи счетоводни услуги и/или данъчни консултации, в съответствие с изискванията на Закона за мерките срещу изпирането на пари (ЗМИП).

Изпълнението на дефинираните по-горе задачи е подчинено на структурирането, описанието и анализа на всяко едно от представените по-долу предложения, които могат да прераснат в реални практико-приложни методики, отразяващи спецификата във всеки един ангажимент, осъществяван от регистрираните одитори.

Обхватът на изследването включва изпълнението на поставените задачи и възможностите за провеждане на предлагания модел от одиторите съответно 1) като самостоятелен бизнес ангажимент съобразно изискванията на

¹ Dinev, D. 3D Fraud Risk Assessment Model – Dinev’s SmartGuide, Amazon, 2015.

² Динев, Д. Оценка на риска от измами публичния сектор: моделиране и практически подходи“, ИЕПИ, 2023 г.

международните одиторски стандарти в рамките на МОС 3000 – 3699 или 4000 – 4699³, 2) като отговорност според МОС 240 *Отговорност на одитора относно измами при одита на финансови отчети*⁴ и 3) като отговорност според настоящия Закон за мерките срещу изпирането на пари (ЗМИП).⁵

Използваните методи за изследване в настоящата студия се базират на проучванията на актуални информационни източници и изследвания, представени в посочените по-горе авторски публикации, интернет пространството, съществуващи международни и национални литературни източници, както и от опита ми, придобит от консултантската ми дейност и като сертифициран проверител на измами в САЩ (Certified Fraud Examiner – USA). Преводът от английски език на цитирани в изследването текстове е извършен от автора на тази студия.

Ограниченията на това изследване се отнасят до обхвата само на наличните в публичното пространство литературни и информационни източници.

Подробната систематизация и детайлизация на разглежданите процедури не са включени в настоящата публикация поради ограниченията в обема и обхвата на тази студия.

Освен това, поради динамиката на международната регулация и промените в националното ни законодателство, включените в настоящата студия твърдения, аргументи и предложения не би трябвало да се възприемат като юридически съвети или консултация в ежедневната дейност на счетоводители и регистрирани одитори.

Структурата на съдържанието на това изследване е представена по следния начин:

Част I: Обща характеристика

- 1.1. Същност на процеса на оценка на риска от измами
- 1.2. Моделиране за оценката на риска от измами и злоупотреби
- 1.3. Моделът „3D Fraud Risk Assessment Model: Dinev's SMARTGuide“

Част II. Приложение № 1: „3D Модел за оценка на риска от измами (3D МОРИ)“ като самостоятелен бизнес ангажимент

- 2.1. Същност и цели на „3D МОРИ“
- 2.2. Необходимите познания и умения за провеждане на „3D МОРИ“
- 2.3. Терминология за оценка на риска от измами в „3D МОРИ“
- 2.4. 3D МОРИ с трите си измерения – функционално, методическо и времево

³ Ръководство по Международни стандарти за контрол върху качеството, одит, преглед, други ангажименти за изразяване на сигурност и свързани по съдържание услуги – издание 2020 – втора част, <https://www.ides.bg/media/1926/part-isa-2.pdf>

⁴ Ръководство по Международни стандарти за контрол върху качеството, одит, преглед, други ангажименти за изразяване на сигурност и свързани по съдържание услуги – издание 2020 – първа част, <https://www.ides.bg/media/1926/part-isa-1.pdf>

⁵ Закон за мерките срещу изпирането на пари, ДВ, бр. 32 от 26 април 2022 г.

Част III. Приложение № 2: „3D МОРИ“ в дейността на регистрираните одитори и задълженията им според МОС 240 *Отговорност на одитора относно измами при одит на финансовите отчети*

3.1 Рискове според МОС 240 *Отговорност на одитора относно измами при одит на финансовите отчети*

3.2 Рискове при счетоводните грешки

3.3 Рискове при счетоводните измами

3.4 Рискове при вярното и нечестно „креативно“ счетоводство

Част IV. Приложение № 3: Използване на 3D „МОРИ“ от лицата, предоставящи счетоводни услуги и/или данъчни консултации, в съответствие с изискванията на Закона за мерките срещу изпирането на пари (ЗМИП)

4.1 „3D МОРИ“ – възможност, а не проблеми със спазването на ЗМИП

4.2 Рискове, свързани с „парите за пране“

4.3 Рискове, касаещи етапа „пред-пране“

Част I: Обща характеристика

1.1. Същност на процеса на оценка на риска от измами

В мои предишни проучвания и публикации съм посочвал наличието на множество и различни по своята насоченост дефиниции за бизнес риска, оценката на видовете бизнес и подходите за тяхното управление и смекчаване. Също така съм посочвал, че все още не са много изследванията и практическите приложения на оценката на риска от измами. Но с тази студия те стават с едно повече!

Който вече се е запознавал с предишни мои публикации и монографии, със сигурност му е направило впечатление многообразието от видове измами и злоупотреби, подредено в различни класификации, за да могат по-лесно и систематично да бъдат те разпознавани, оценявани и изучавани.

А рискът от измами и злоупотреби винаги съществува – дали незначителен или съществен – целта на тази студия е отново да представи нашата нулева („0“) толерантност към него.

Затова тук ще насочим вниманието ви към практическите подходи, свързани с провеждането на оценката на риска от измами 1) като отделен професионален ангажимент, 2) като задължение според Международния одиторски стандарт (МОС) 240 *Отговорност на одитора относно измамите при одит на финансовите отчети* и 3) като базиран на риска подход при спазване на националното ни законодателство, касаещо мерките срещу изпирането на пари.

Рискът обикновено се свързва с вероятността да се случи нещо нередно, лошо, нежелано, непрестижно (например, колкото повече пари очаквате да получите, толкова вероятността да не ги получите е по-голяма), за разлика от шанса, който предполага вероятността да се случи нещо желано, очаквано и престижно (например печалба от тотото).

Рискът се използва широко в терминологията на банковата, застрахователната и инвестиционната индустрия и особено напоследък с въвеждането на директивите на Европейския съюз относно актуалните подходи за управление на риска от измами от страните членки.⁶

От друга страна, вероятността от наличие или възникване на измами и злоупотреби във всяка организация расте или намалява в зависимост от различни външни и вътрешни фактори, свързани с предмета на дейност, познанията на мениджмънта, надзора и собствениците, благоприятните възможности, вътрешния контрол, външните одити и други фактори, които ще бъдат обхванати в последващите глави на това издание.

Досега съществуващите различни подходи към изследванията на риска касаят неговата оценка и управление като цяло, „апетита“ на организацията към него, ранжирането му и т.н. И макар че рискът от измами и злоупотреби традиционно все още се провежда като част от оценката на общия риск, той е много специфичен и недостатъчно изследван, което е и целта на тази част от изданието.

Съществуват множество и различни дефиниции на измама и за целите на това издание ние ще използваме дефиницията, която вече е приложена от авторите на „Управление на бизнес риска от измама: Практическо ръководство“: „Измамата е всяко умишлено действие или бездействие, предназначено да заблуди други, което води до жертвата да претърпи загуба и/или извършителят да получи печалба.“⁷

Рискът от измами по своята същност е различен от традиционния контролен риск. Намерението (умисълът) да се измами е критичен елемент на риска от измами и представлява основната разлика между грешката и измамата. Следователно процесът на оценка на риска от измами трябва да се подготвя и провежда, като се има предвид това намерение. При това винаги трябва да се има предвид, че при благоприятни възможности всеки би могъл да извърши измами или злоупотреби.

Нека продължим с дефинирането на оценката на риска от измами и злоупотреби (за по-кратко, риска от измами), а именно:

„Оценката на риска от измами представлява систематичен процес на събиране, получаване, анализиране и оценяване на факти и данни, за да се определи вероятността от възникване на измами и злоупотреби в организацията и да се предприемат адекватна реакция и своевременни решения от заинтересованите страни, за да се увеличи шанса за предотвратяването им.“

Систематичен процес предполага последователното провеждане на предварително определени, планирани и организирани процедури, осъществявани от професионално подготвени експерти.

Събирането, анализирането и оценяването на факти и данни включват прилагането на различни знания, умения и процедури, необходими за познаване на различните сценарии, видове измами и злоупотреби, към индикаторите и схемите им и рисковете от проявлението им в организацията.

⁶ Оценка на риска от измами и ефективни и пропорционални мерки за борба с измамите, <https://aeuf.minfin.bg/upload/14835/Untitled.FR11.pdf>, посетен към 26.02.2023 г.

⁷ Managing the Business Risk of Fraud: A Practical Guide, AICPA, ACFE, IIA, 2008, p. 5.

Установяването на вероятността на риска от измами и злоупотреби предполага извършване на ранжиране и установяване какви могат да бъдат последствията както в количествено измерение (например за размера на загубите), така и чрез използване на качествени признаци (нисък морал, развален имидж и др.).

Отгук и *целта на оценката на риска от измами* е определянето на вероятността от осъществяването на сценарии на измами в бизнес системите.

Предприемането на адекватна реакция и своевременно решения е крайната цел на провеждането на целия процес, инициран от заинтересованите страни. Като такива могат да бъдат определени действията по създаване на среда и процедури по разкриване, разследване и бъдещо предотвратяване на възможните за организацията видове измами и злоупотреби.

Следователно желаният краен резултат е увеличаване на вероятността за намаляване, смекчаване, а също не и – предотвратяване на измами и злоупотреби.

В монографията ми „Счетоводните измами: разкриване и превенция“⁸ бе извършена класификация на различните видове счетоводни грешки и измами, както и схемите с тях, техните дефиниции, насоки и специфика на проявления, а те ще ви бъдат полезни и сега и особено при оценката на рисковете от измами, касаеща значимостта им в количествено и качествено измерение.

Например само при мисълта, че вследствие на съглашателство или конфликт на интереси е възможно присвояването на парични средства или материални активи от страна на ваш съдружник, което да е във ваша вреда, веднага би могло да предизвика провеждането на вътрешна проверка и оценка на рисковете от измами и злоупотреби.

Освен това регистрираните одитори са задължени да прилагат Международен одиторски стандарт (МОС) 240 *Отговорност на одитора относно измамите при одит на финансовите отчети*, който включва изискванията за оценка на риска от неверни финансови отчети, предизвикани от измами, както и за спазването на законодателните изисквания за мерките срещу изпирането на пари, които ще бъдат разгледани по-долу.

1.2. Моделиране на оценката на риска от измами и злоупотреби

Обикновено реакциите на организацията относно предприемането на промени, реорганизации, повишаване или понижаване на служители в управленската йерархия и др. се иницират вследствие на някой от възприеманите от тях пасивен, реактивен и/или проактивен подход. Напълно естествено е тогава иницирането и провеждането на оценката на риска от измами и злоупотреби да се извършват вследствие на тези подходи.

Пасивният подход е налице, например когато в процеса на регулярен вътрешен или външен одит се извършва оценка на присъщия и контролния риск и се очертават рисковите фактори в дейността, слаби или неефективни контроли, което да оформи констатацията, че съществува и определен риск от извършване на измами и злоупотреби.

⁸ Динев, Д. Счетоводните измами: разкриване и превенция, ИЕПИ, 2021, www.acefraud.org

Реактивният подход се прилага обикновено когато има сигнали, оплаквания или последствия от възникнали измами и злоупотреби и макар че вече е късно, се предприемат вътрешни разследвания, сезират се полиция и прокуратура и е налице осъзнатата необходимост от оценка на риска от измами и злоупотреби. За съжаление, този подход се прилага най-често на практика.

Проактивният подход е ефективният и интелигентен подход и предполага осъществяване на оценка на риска от измами и злоупотреби, без да има сигнали, оплаквания или разкрити измами и злоупотреби.

Това е интелигентният подход, защото демонстрира стратегическото мислене и тона на мениджмънта относно превенцията и умелото управление на риска от измами и злоупотреби в организацията. Този подход ще прилагаме при описанието на представяните по-долу модели.

Резултатите от изследванията ми за тази студия показаха, че освен 3D МОРИ към настоящия момент в международен план съществуват 4 основни модела, свързани с оценката на риска от измами в публичния и частния сектор. Единият е на Офиса за подотчетност на правителството на САЩ (GAO)⁹, един – на Европейския съюз¹⁰, и два в частния сектор – на организацията COSO¹¹ и на Ленард Вона¹². Всички те са създадени след създаването 3D МОРИ, предлагат различни подходи, които в основната си част повтарят подходите, възприети от 3D МОРИ.

И затова в тази студия вече предоставям резултатите от изследването ми, касаещо 3 практически приложения на 3D МОРИ – като самостоятелен бизнес ангажимент, при оценката на измами при одита на финансовите отчети според изискванията на МОС 240 и базирания на риска подход при оценката на риска от изпиране на пари, спазвайки ЗМИП.

1.3. Моделът „3D Fraud Risk Assessment Model: Dinev's SMARTGuide“

Създаден през 2010 г., моделът за оценка на риска от измами – „3D Fraud Risk Assessment Model: Dinev's SMARTGuide“ – беше публикуван и търсен (закупен) от читатели от цял свят – САЩ, Австралия, Мексико, Белгия и др., а настоящото му издание се предлага от 2015 г. в сайта www.amazon.com на Kindle и може да бъде закупен онлайн от всеки желаещ да научи подробности за неговото съдържание.¹³

А тази студия, както е посочено по-горе, е изследване за приложенията на 3D модела за оценка на риска от измами в ползва на дейността на регистрираните одитори и се явява отделна и нова публикация.

Представен и в други мои публикации, проактивният подход е доказан вече като най-ефективен и интелигентен подход и предполага изпълнение на

⁹ GAO. A Framework for Managing Fraud Risks in Federal Programs, <https://www.gao.gov/assets/gao-15-593sp.pdf>, посетен към 21.02.2023 г.

¹⁰ Оценка на риска от измами и ефективни и пропорционални мерки за борба с измамите, <https://aeuf.minfin.bg/upload/14835/Untitled.FR11.pdf>, посетен към 21.02.2023 г.

¹¹ 2016 COSO Fraud Risk Management Guidelines, <https://www.coso.org/SitePages/Fraud-Risk-Management-Guide.aspx?web=1>, посетен към 27.02.2023 г.

¹² Vona, L. Fraud Risk Assessment: Building a Fraud Audit Program, 2008 by John Wiley & Sons, Inc.

¹³ Dinev, D. 3D Fraud Risk Assessment Model: Dinev's SMARTGuide, IEPI, 2015, www.amazon.com, посетен към 21.02.2023 г.

ангажимент за оценка на риска от измама, без да се чакат съвети, искове или открити случаи на измама и злоупотреба в организациите в публичния сектор.

Счита се, че това е интелигентният подход, защото демонстрира стратегическо мислене и тон на ръководството по отношение на превенцията и интелигентното третиране на риска от измами и злоупотреби в публичния сектор. Ето защо ние използваме този подход като отправна точка за нашия модел, описан по-долу в тази студия.

Нашият 3D МОРИ се основава на дизайн на процес за оценка на риска от измама, който обхваща осем елемента:

1. вида на фактите и данните, касаещи признаците за измами и злоупотреби, които би трябвало да бъдат получени и събрани;

2. източниците на информация (например документи, видове респонденти);

3. методите, които трябва да се използват за провеждане на извадка от източници (например разкриваща извадка);

4. методи за събиране на информация (например търсене в интернет, интервюта, въпросници, специализиран софтуер);

5. времето и честотата на събиране на факти и данни;

6. анализ на фактите и данните;

7. ранжиране (класифициране) на риска чрез сравняване на крайните резултати с и без измама („какво – ако“, въпроси за причина и следствие) и

8. изводите и препоръките за реакция от клиента – възложител и заинтересованите страни.

И накратко:

Независимо от съществуващите множество изследвания и публикации относно риска в настоящата студия насочваме вниманието ви към възможните практически подходи, свързани с провеждането на оценката на риска от измами, ако се извършва такава като отделен професионален ангажимент или при одит на финансовите отчети.

В допълнение на всичко това е и третото ни предложение, а именно – като база за създаване на собствена методика при оценката на риска, свързан с проверката и оценката на дейността на клиентите при спазване на националното ни законодателство, касаещо мерките срещу изпирането на пари.

Изборът на проактивния подход демонстрира стратегическото мислене и тона на мениджмънта относно превенцията и умелото управление на риска от измами и злоупотреби в организацията. Приложението му тук е в основата и на моделирането и осъществяването на оценката на риска от измами и злоупотреби, без да има сигнали, оплаквания или разкрити измами и злоупотреби.

В тази студия предлагаме основните идеи и подходи на модела, публикуван в „3D Fraud Risk Assessment Model: Dinev's SMARTGuide“, без да навлизаме в

детайли и систематизация на отделните процедури, описани и публикувани вече в цитираното произведение.

А сега нека продължим с конкретните практически приложения на модела!

Част II. Приложение № 1: „3D Модел за оценка на риска от измами (3D МОРИ)“ като самостоятелен бизнес ангажимент

2.1. Същност и цели на 3D МОРИ

След различни мои проучвания (вкл. покупката на нов телевизор с 3D технология през 2010 г.!) и следвайки модерните технологии на 3 пространствените измерения, реших, че идеята ми за разработване на методологичен модел за оценка на риска от измама ще бъде много продуктивна, ако този модел бъде създаден и представен в 3 измерения (Dimensions), а именно: функционално, методологично и времево неприпокриващи се измерения. Накратко, това е отговорът на евентуалния въпрос за наименованието на модела.

Продължението следва с дефиницията ни за процеса на оценка на риска от измама, която е следната:

Оценката на риска от измама е систематичен итеративен процес на събиране, получаване, анализиране и оценка на данни за определяне на вероятността от възникване, откриване и предотвратяване на измами в организацията, както и адекватна реакция и навременни решения, които трябва да бъдат взети от заинтересованите страни относно повишаване съпротивата им срещу измами.

Систематичният итеративен процес означава поэтапно провеждане на предварително установени, адекватно планирани и организирани дейности и процедури, извършвани от професионално обучени експерти.

Събирането, получаването, анализирането и оценката на данни за организацията – относно подзаконовите актове, дейността и нейната цикличност, процесите, трансакциите, съществуващите вътрешни контроли и тези, прилагани за противодействие на измами (ако има такива) – изискват притежаването на различни знания и умения, необходими за познаване на видовете измами и схеми за измами, признаците и „червените флагчета“ за измами и корупция, както и рисковете от тяхното възникване в организацията.

Този модел е с дизайн, предназначен да подобри ефективността на действията, базирани на конкретни дейности и/или риск. Но преди да се извършат тези дейности, е важно да разберете добре текущия статус и дейности на клиента – възложител на ангажимента.

Определянето на вероятността от възникване, разкриване и предотвратяване на измами в организацията включва анализ на събраните данни, оценка на благоприятните възможности за възникване на измама – неефективни контроли, контроли, които могат да бъдат лесно преодолявани, липса на разкриващи и противодействащи на измамните контроли и описание на възможните сценарии за измами, видовете измами и схеми, специфични за организацията и възможни за възникване на различните нива, процеси и дейности на организацията.

Ранжирането на въздействията на различните видове измами върху организацията е следващата фаза от процеса на оценка на риска от измами. Измерителите са количествени – обикновено пари, и качествени – нарушен имидж, етика или морал например.

Крайният продукт от този ангажимент е разработването на предложения за адекватна реакция и навременни мерки, ако такива са необходими.

Заинтересованите страни, като собственик/принципал, ръководство, директори, служители, доставчици, държавни регулатори, би трябвало да вземат активно участие в прилагането на предложените мерки за създаване и/или повишаване на устойчивостта и съпротивата срещу измами, което да представлява и *крайният резултат* от този ангажимент.

Крайният резултат от извършената оценка на риска от измами ще зависи главно от създадената или съществуваща среда за възприемане на разкриването на измами и противодействие срещу измами. Той (крайният резултат) зависи и от заинтересованите страни – особено от това кой плаща за ангажимента и кой приема аргументите за дефинирания обхват и оценените видове измами. Различните нива на собственост и управление ще повлияят на обхвата на ангажимента и следователно върху видовете измами, корупция и оценени схеми.

Или накратко, желаният краен резултат за заинтересованите страни ще доведе както до увеличаване на шанса за разкриване и предотвратяване на измами, така и до повишаване на устойчивостта и противодействието им срещу измами при отчитане, разбира се, на необходимото внимание към служителите и организацията като цяло.

Основните цели на 3D модела за оценка на риска от измами (3D МОРИ), представени в това изследване, формират и ядрото на модела за оценка на риска от измами, който би трябвало да бъде:

- нова бизнес благоприятна възможност;
- самостоятелен ангажимент;
- част от цялостния мениджмънт на риска в организацията;
- отговорност за оценка на риска от измама съгласно МОС 240 *Отговорности на одитора относно измами при одит на финансовите отчети*;
- отговорност за базирания на риска подход за оценка на клиента според изисквания на Закона за мерките срещу изпирането на пари (ЗМИП);
- опростен по съдържание и разбираем за приложение;
- реално използваем и приложим в организациите от публичния сектор;
- ползите да превишават разходите за ангажимента (добавя се стойност);
- периодичен;
- приложим и използваем на практика.

Всички цели са насочени към постигане на по-добри устойчивост и съпротива на измами в организацията, като се използват три измерения: функционално, методологично и времево измерение.

А сега нека продължим с необходимите познания и умения на „актьорите“, в случая, регистрираните одитори, които ще могат ефективно да прилагат 3D МОРИ.

2.2. Необходимите познания и умения за провеждане на 3D МОРИ

Какъв обхват и вид експертиза трябва да притежават посочените по-горе специалисти – експерти? Отговорът е – следният:

- знания;
- умения;
- обучение и образование;
- опит;
- личностни характеристики.

Знанията:

- специализирани познания за конкретната област клиента – възложител;
- технологични познания, като компютърни технологии, за идентифициране и разпознаване на различни признаци на измами;
- счетоводна, контролна и одиторска тематика и въпроси, които са от традиционната компетентност на сертифицирани регистрирани одитори, сертифицирани проверители на измами и вътрешните одитори и които може да се очаква да бъдат използвани при повечето проверки за измами;
- граждански и наказателни правила и процедури, касаещи факти, данни и доказателства, използвани в съдебно производство и др.

Някои от тези въпроси са по-подходящи за услугите, оказвани от експертни вещи лица – свидетели, отколкото за услугите на експертни консултанти.

Необходимите умения могат да включват:

- аналитични умения, включително умения за анализиране на финансови отчети и друга финансова информация за тенденции и аномалии;
- проучване и проследяване на големи количества документи и данни с детайли и признаци, без да се претоварва с количеството;
- проучване на публични регистри и електронни бази данни за информация;
- добри умения за писмена и устна комуникация, включително:
 - умения за интервюиране/разпитване на служители на всички нива на организацията,
 - извличане на информация от неохотни свидетели или заподозрени,

- умения за обясняване на често сложни трансакции или схеми на ръководството, адвокати, прокурори и
- умения за представяне на констатациите и препоръките точно, ясно и пълно в писмени доклади.

Необходимите образование и обучение

Знанията и уменията, необходими за ангажименти за оценка на риска от измами, могат да бъдат получени по много начини, а именно:

- Асоциация за противодействие на икономическите измами (АПИИ – www.acefraud.org);
- Институт на експертите проверителите на измами (ИЕПИ – www.iepinet.eu), който предлага конференции, семинари, курсове за самообучение, книги и електронни дневници по въпроси, свързани с измами, които са достъпни както за техните членове, така и за нечленове;
- написани са много книги по въпросите на измамите (например „Икономическите измами – части I и II;
- Асоциация на сертифицираните проверители по измами (ACFE) в САЩ;
- Институт на вътрешните одитори (IIA);
- 3D МОРИ предоставя информация по въпроси, свързани с измами, включително препечатки на избрани документи, списъци с източници на информация относно процеса на оценка на риска от измами;
- споменатите по-горе организации предоставят програми за сертифициране, водещи до професионално признание.

Придобитият опит

- Най-добрият опит в оценката на риска от измами се придобива чрез осигуряване на повече ангажименти за работа под ръководството на опитен професионален експерт.
- Неопитният експерт може да научи ценна информация от разговори с опитни колеги и от
- четене на всички налични ръководства и наръчници за случаи на измами, предоставяни от АПИИ.

Личностните характеристики:

- аналитична способност за възприемане и прилагане на съвременни аналитични технологии и методи;
- способност за работа с липса на структура и порядък и наличие на хаос, които са често срещани при традиционните счетоводни, одиторски и данъчни ангажименти;
- проучвателно, наблюдателно и бдително отношение и висока степен на интуиция, професионален скептицизъм, внимание към детайлите и преценка;

- способност за работа с адвоката на клиента – възложител и спазване на изискванията на приложимите правни юрисдикции;
- желание за работа в кратки срокове и непредвидими графици в нередовни интервали;
- нагласа – има нещо, което той/тя може да намери – той/тя просто трябва да го намери;
- инстинкт или „нос“ – той/тя „може да вижда както гората, така и отделните дървета“, признаци и/или индикатори на измама;
- опит, ако вече е придобит – опитът ще ви научи кога да тръгнете по определен път или да промените посоката на оценка на риска от измама и ще ви подсказва освен къде да търсите, така и кои правилни въпроси да зададете;
- увереност – не само да вярваш в себе си; това също е да можеш да признаеш, че не знаеш всичко.

Точно сега е време да се потопите по-дълбоко в методологията за оценка на риска от измами! Нека го направим заедно сега, започвайки с терминологията, използвана в прилагането на 3D МОРИ в публичния сектор!

Проактивният подход за поемане на такъв ангажимент предполага, че участниците са независими експерти, които биха могли да извършат оценката на риска от измама на или под ниво на управление в зависимост от това кой инициира и плаща за такъв ангажимент – собственикът(ците), принципалът, одитен комитет или др.

Участниците (експертният екип) би трябвало да се състоят най-малко от двама души, притежаващи различен опит в управлението на оценката на риска, но притежаващи общи познания и умения за изследване на измами.

Списъкът на професионалистите, които могат да бъдат ангажирани в оценката на риска от измами в конкретния случай, се състои от регистрирани одитори и подбраните от тях екипи, като членове на екипите могат да бъдат привлечени и други експерти, които да са:

- сертифицирани експерти проверители по измами – към АПИИ или АСФЕ;
- специалисти по противодействие с измамите и корупцията;
- мениджъри на риска;
- вътрешни одитори;
- сертифицирани управленски счетоводители;
- IT, CISM и ISACA специалисти;
- финансови контрольори;
- съдебни счетоводители (вещи лица).

Списъкът може да бъде разширен с други експерти, но ако поне имат сертификата „СЕПИ“ – сертифициран проверител на измами към Асоциацията за противодействие на икономическите измами (АПИИ).

2.3. Терминология за оценка на риска от измами в „3D МОРИ“

Използваната в тази студия терминология и семантиката (значението) ѝ е представена¹⁴ по-долу в азбучен ред.

Анализ на риска – оценка на вероятността от възникване на риска и оценка на неговото въздействие.

Анализ на риска от измама – оценка на нивото на вероятност от възникване на измама и вида на реакцията.

Апетит за риск – широкообхватният размер на риска, който дадена организация е готова да приеме в преследване на своята мисия/визия.

Вселената на измамите – съвкупността от измами, които биха могли да съществуват, или целият безброй измами и злоупотреби, които могат да възникнат в една организация. И малко хумор, например: „галактиките“ включват корупция, незаконно присвояване на активи, измамно отчитане, пране на пари и т.н. „Планетите“ могат да бъдат държавите, организациите, а „звездите“ – потенциалните измамници и др.

Въздействие от риска – ефектът от негативното събитие.

Въздействие от риска от измами – ефектът от измамата.

Възпиране на измами – проактивно идентифициране и премахване на причинно-следствените и способстващите фактори за извършване на измами.

Значимост на риска – зависи от вероятността за възникване на риск и въздействията, скорост или ускорение на въздействията при възникване на риска, устойчивост или продължителност на времето на въздействие след възникване на риска.

Значимост на риска от измама – зависи от вида на измамата, времеви лаг на разкриването, дейностите, процесите, собствеността, въздействието, управленската преценка.

„Компасът на Динев за разкриване на измами“ – методология за систематично описание на процеса на разкриване на измами и злоупотреби.

Оценка на риска – динамичен и повтарящ се процес за идентифициране и оценка на рисковете за постигането на целите.

Оценка на риска от измами (чрез 3D МОРИ) – систематичен и повтарящ се процес на оценка на рисковете, свързани със защитата на активите на субекта и измамното докладване и разглеждане от ръководството на възможни корупционни действия.

Оценка на риска от измами (COSO 2013) – оценка на ръководството на рисковете, свързани с опазването на активите на предприятието, измамно докладване и разглеждане от страна на ръководството на възможни корупционни действия както от персонала на организацията, така и от външни лица, пряко засягащи способността на организацията да постигне своите цели.

Признак на измама – (червен флаг, индикатор) е елемент или съвкупност от елементи, свързани с повтарящи се събития или явления, понякога наричани „повтарящи се елементи на определена съвкупност“. Най-обичайните признаци,

¹⁴ Динев, Д. Оценка на риска от измами в публичния сектор, ИЕПИ, 2023 г., стр. 59 – 62.

наричани „мозайки“ или „шевици“, се основават на повторение и периодичност.

Присъщ риск – рискът за дадено предприятие при липса на действия, които ръководството може да предприеме, да промени вероятността или въздействието на риска.

Присъщ риск от измама – вероятността за съществуване на измама преди прилагането на процес за оценка на риска от измама.

Професионален скептицизъм – концепция, прилагана най-вече за съмнения за грешки, нередности, измами.

„Пъзелът за разследване на измами“¹⁵ – включва 12 въпроса (12 части от пъзела) и отговорът на тях дава възможност да се види цялата картина на престъплението.

Разкриване на измами – систематичен процес за разкриване на признаците или индикаторите за измама.

Разследване на измами – систематичен процес за обективно събиране, получаване и анализ на достатъчно факти, данни и доказателства, за да се определи истината и да се предприемат правилните коригиращи мерки.

Разумна увереност – концепция, прилагана за всичко друго освен фокусиране вниманието към измами и злоупотреби.

Реакция на риска – включва приемане, избягване, намаляване, споделяне, смекчаване.

Реакция на риска от измами – включва разкриване на измами, разследване на измами, съдебно преследване, минимизиране.

Риск – вероятността дадено събитие да се случи и да повлияе неблагоприятно на постигането на целите.

Риск от измама – вероятността измама да се е случила, да се случва или/и ще се случи.

Риск от измама на експерта – вероятността експертът да се споразумее или да прикрие измама относно например финансовите или нефинансовите отчети.

Скорост на проявление на риска – отнася се до скоростта, с която се очаква предприятието да изпита въздействието на риска.

Скорост на риска от измама – отнася се до скоростта, с която се очаква субектът да разкрие появата на измама.

Сценарий за измама – описание на това как би се извършвала измама.

„Сценарий за измама на Динев“ – 13 фатални за потенциалния измамник описателни въпроса.

Съвкупност (пул) от рискове – множеството рискове, с които организацията се сблъсква ежедневно.

Съвкупност (пул) от рискове за измами – множеството рискове от корупция, злоупотреба с активи и измамно финансово и нефинансово отчитане, пред които организацията е изправена ежедневно.

¹⁵ Динев, Д. Икономическите измами II част, ИЕПИ, 2012, стр.70 – 72.

Толерантност към риск – приемливото ниво на вариация по отношение на постигането на конкретна цел и често се измерва най-добре в същите единици като тези, използвани за измерване на относителната цел.

Толерантност към риск от измами – обикновено трябва да се приема като „НУЛА“.

„Триъгълник на измамата“ – идеята на Доналд Р. Креси за описание на три фактора, които присъстват във всяка ситуация на измама: мотив (или натиск), оправдание/рационализация и благоприятна възможност.

Управление на риска от измами – включва идентифициране на риска от измами, анализ, оценка, реакция.

Усещане за разкриване – установената атмосфера и организационна среда, където собствениците, ръководството и служителите са в състояние да разкрият признаците на измама и да реагират адекватно.

А сега – нека да продължим с 3D МОРИ...

2.4. „3D МОРИ“ с трите си измерения – функционално, методическо и времево

Нека само напомним, че рискът от измама може да съществува във всяка организация и основната цел на 3D модела за оценка на риска от измами (3D МОРИ) не е да бъде едно неособено харесвано упражнение, а ако съществува значителен риск от измами, да бъдат разработени и предприети адекватни и навременни мерки, чрез които заинтересованите страни да се опитат да укрепят съществуващата устойчивост срещу измами в организацията.

При определянето на тази цел, първо, трябва да решите какви видове измами и съответните рискове от измами се опитвате да разкриете, измерите, оцените или предвидите. Неправилното дефиниране на целите на процеса на оценка на риска от измама би могло да доведе до загуба на време, пари и пропуснати благоприятни възможности. Краткото описание на съдържанието на 3D МОРИ се базира на посочените по-горе публикации на автора – „3D Fraud Risk Assessment Model: Dinev's SMARTGuide“ – на английски език и „Оценка на риска от измами в публичния сектор“ – на български език.

Фази на „Функционалното измерение“ в 3D МОРИ

Те са 4 (четири) и представят 10 функции, включващи дейности, описани в следната последователност (итерация):

Фаза I. Податливост към измами, информираност и разпознаване

Фаза II. Анализ на съществуващите данни за риска от измами

Фаза III. Оценка на данните за риска от измами

Фаза IV. Реагиране и предприемане на мерки, адекватни на риска от измами

Функции като елементи на фазите на „Функционалното измерение“

Всичките десет (10) функции на това измерение, описани по-долу, са групирани в 4 фази, представляващи цикъла на процеса на управление на риска от измами, са представени по-долу.

Фаза I. Податливост към измами, информираност и разпознаване

1. Информирание на мениджмънта – заявител на ангажимента относно естеството, обхвата, податливостта към измами и спецификата на процеса на оценка на риска от измама или измами.

2. Събиране, получаване и обобщаване на външна и вътрешна информация за запознаване с правния статут и дейността на организацията.

3. Идентифициране на възможната податливост към видовете измами, корупция и схеми за измами и злоупотреби на различни нива, процеси и дейности на организацията.

4. Разпознаване на сценарии за измами и техните разновидности, касаещи различни нива, процеси и дейности на организацията.

5. Събиране и получаване на външна и вътрешна информация за съществуващите контроли, прилагани за разкриване и предотвратяване на измами в организацията, ако такива съществуват.

Фаза II. Анализ на риска от измами

6. Идентифициране на благоприятните възможности за възникване на измами и злоупотреби и за тяхното прикриване.

7. Анализ на наличните данни за признаци на измами, корупция, злоупотреби, грешки, намерения, нередности.

Фаза III. Оценка на риска от измами

8. Ранжиране на рисковете от измами според техния източник, ниво на йерархия и значимост с помощта на два измерителя – количествен и качествен.

9. Определяне на риска от измама в два ранга (степени) – значителен или незначителен.

Фаза IV. Реагиране и предприемане на мерки, адекватни на риска от измами

Разработване на препоръки за адекватна реакция и навременни мерки според значимостта на оценения риск от измами с цел развитие и/или повишаване на устойчивостта към измами и злоупотреби.

Глава 3. „3D МОРИ“ – методологическо измерение

„3D МОРИ“ в своето методологично измерение използва методите, детайлно описани в цитираната вече публикация – „3D Fraud Risk Assessment Model: Dinev's SMARTGuide“, а по-долу те са само представени като:

- Метод 1: Осигуряване на информираност за ангажимента
- Техника 1.1: Интервюта
- Техника 1.2: Презентации
- Метод 2: Събиране, получаване, търсене и преглед на информация
- Техника 2.1: Извличане на данни

- Техника 2.2: Извършване на разкриващи извадки
- Техника 2.3: Интернет търсачки
- Техника 2.4: Въпросници

- Метод 3: Преглед на документацията
- Техника 3.1: Инспекция на документацията
- Техника 3.2: Проверка за автентичност и реално провеждане

- Метод 4: Ходене, говорене, наблюдаване, слушане
- Техника 4.1: Бъдете на мястото
- Техника 4.2: „Езикът на тялото“
- Техника 4.3: Сигнали и претенции

- Метод 5: Анализ на данни
- Техника 5.1: Анализ на съдържанието
- Техника 5.2: Анализ на тенденции и съотношения
- Техника 5.3: „What – if“ (Какво – ако?) анализ
- Техника 5.4: Анализ на разходите и ползите
- Техника 5.5: Използване на специализиран софтуер

- Метод 6: Ранжиране (Класиране) на рисковете от измами
- Техника 6.1: От 0 до 100
- Техника 6.2: От 100 до 0

Глава 4. 3D МОРИ – времево измерение

Всеки консултант е наясно, че клиентите му винаги искат да даде всичко и ако е възможно – цената на услугата да е по-ниска от обявената! Ето защо калкулирането на цената на този ангажимент обикновено ще се извършва на база на планираните и отработени консултантски часове! Оттук планирането на времето за качествено провеждане на ангажимента е много важно за консултанта!

И като всеки друг бизнес ангажимент „3D МОРИ“ трябва да има ясно очертани времеви граници, които да обхващат ефективното осъществяване на другите му две измерения – функционалното и методическото измерение. Правилното планиране, организиране и своевременно коригиране при провеждането на „3D МОРИ“ е предпоставка за успешното финализиране на ангажимента.

Имайте предвид възможните много и различни пречки по време на провеждане на този ангажимент, защото тук става дума за измами и за оценката на риска от измама!

Измерението „времетраене“ включва времеви бюджет и продължителността на фазите на цялостната оценка на риска от измама или накратко – обхваща всички усилия и разходи, необходими за такъв ангажимент. Като за пример ангажиментът 3D МОРИ ще е с продължителност

от 4 седмици, което е минималната продължителност за такова изпълнение.

Процесът на провеждане на ангажимента за оценка на риска от измами е представен в хронологичен ред и започва с внимателната му подготовка, описана по-долу:

- планиране на ангажимента за оценка на риска от измами;
- провеждане на ангажимента за оценка на риска от измами;
- констатации и препоръки вследствие оценката на риска от измами.

И накратко:

Макар че одиторите са запознати с различните процедури по „събиране, получаване, анализиране и оценка на данни“, тук вече става дума за „определяне на вероятността от възникване, откриване и предотвратяване на измами в организацията“, което предполага нови знания, тренинг и опит.

Освен това ползването и прилагането на единен подход, касаещ терминологията, която в по-голямата си част е превод от английски език, би могло да доведе до намаляване на субективизма при изразяване на мнения, хипотези и констатации.

Предлаганите практически подходи чрез „3D МОРИ“ се базират на детайлния обхват на разработените му три измерения – функционално, методическо и времево.

За подробното описание на съдържанието на посочените по-горе 3 измерения може да се информирате и от цитираните тук авторски публикации.

Част III. Приложение № 2: 3D МОРИ в дейността на регистрираните одитори и задълженията им според МОС 240 Отговорност на одитора относно измамите при одит на финансовите отчети¹⁶

3.1. Рискове според МОС 240 Отговорност на одитора относно измами при одит на финансовите отчети

След като вече имат яснота относно изискванията на МОС 240, регистрираните одитори могат, но след детайлно запознаване, да пристъпят към прилагане на описания по-горе „3D Модел на оценка на риска от измами“ като отделна бизнес услуга – ангажимент. В случая прилагането на МОС 240 вече ще е в контекста на цялостното провеждане на одита на финансовите отчети, а оттам – и прилагането на всички други международни одиторски стандарти, касаещи одита на финансовите отчети.

Ето накратко и някои дефиниции в МОС 240, които ще дискутираме по-долу:

„... Обхват на този МОС

1. Този Международен одиторски стандарт (МОС) се отнася до отговорностите на одитора относно измами при одита на финансовите отчети. И конкретно, той разширява темата за това, как МОС 315¹⁷ и МОС

¹⁶ Handbook of International Quality Control, Auditing, Review, Other Assurance, and Related Services Pronouncements, 2020 Edition, IFAC, Volume I, pp. 164 – 207.

¹⁷ Цит. изг., ISA 315, paragraphs 5 – 10.

330¹⁸ трябва да бъдат прилагани по отношение на рисковете от съществени неверни твърдения вследствие на измама.

Характеристика на измамата

2. Неверни твърдения във финансовите отчети могат да възникнат както вследствие на измама, така и на грешка.

Разграничителният фактор между измамата и грешката е дали основното действие, което като резултат води до неверните финансови отчети, е умишлено, или неумишлено.

3. И макар че измамата представлява широка концепция, за целите на Международните одиторски стандарти одиторът е отговорен за измама, която предизвиква съществени неверни твърдения във финансовите отчети. Два вида умишлени неверни твърдения се отнасят до одитора – неверни твърдения, които са в резултат на измамно финансово докладване и неверни твърдения, които са в резултат на злоупотреба с активи. И макар че одиторът може да подозира или, в редки случаи, да идентифицира възникването на измама, одиторът не извършва юридически определения за това дали измама е била извършена фактически...

... Цели

10. Целите на одитора са:

(a) Да идентифицира и оцени рисковете от съществено твърдение във финансовите отчети предизвикано от измама;

(b) Да получи достатъчно подходящи одитни факти и данни, касаещи оценените рискове от съществено невярно твърдение, породено от измама, посредством създаване и прилагане на адекватни реакции; и

(c) Да реагира по подходящ начин на измамата или на подозираната измама, идентифицирана по време на одита.

Дефиниции

11. За целите на Международните одиторски стандарти следните термини имат следните значения, посочени по-долу:

(a) Измама – умишлено действие на един или повече индивиди измежду мениджмънта, които са упълномощени с управлението, служители или трети страни, включващо използването на заблуждение, за да се получи незаконно предимство.

(b) Фактори на риска от измама – събития и условия, които насочват към стимул или натиск за осъществяване на измама или предоставят благоприятна възможност за осъществяване на измама...

...Процедури за оценка на риска и свързаните с тях дейности

16. Когато осъществява процедури за оценка на риска и други свързани с тях дейности, за да се запознае с предприятието и неговата среда, включително и вътрешния контрол на предприятието, изисквано чрез МОС 315, одиторът трябва да извърши процедурите в параграфи 17 –

¹⁸ Цит. изт., ISA 330, paragraph 6 – 23.

24, за да получи информация за ползване при идентифицирането на рисковете от съществени неверни твърдения, породени от измама...¹⁹

Може би ви прави впечатление, че в цитираната част на МОС 240 отговорността на одитора се ограничава до два вида умишлени неверни твърдения – неверни твърдения, които са в резултат на измамно финансово докладване, и неверни твърдения, които са в резултат на злоупотреба с активи.

Освен това прави неприятно впечатление фактът, че терминът „misstatements” е преведен като „неправилни твърдения“. Огромна е разликата между „неверни“ и „неправилни“ твърдения, защото твърденията във финансовите отчети могат да бъдат правилни, но не и верни! Накратко – при неспазване на принципа „честно и вярно“ представяне на информацията във финансовите отчети! Други примери могат да бъдат ползвани и при практикуването на т. нар. „креативно счетоводство“, за което ще стане дума в края на тази студия.

В допълнение одиторската дефиниция за измама се различава от тази, посочена в чл. 209 на Наказателния ни кодекс, и в този стандарт изобщо не става дума за извършени и прикрити чрез финансовите отчети разходи за подкупи, незаконни подаръци, възможни конфликти на интереси, търговия с вътрешна информация, икономическо изнудване, подправяне на процеса на договаряне и др. А обикновено финансовите отчети служат за прикриване на разходите за изброените по-горе „нередности“, които са елементи и формират съдържанието на много известната и често използвана дума „корупция“!

Освен това умисълът между грешка и измама, според МОС 240, се състои в умисъла, който на практика трудно се доказва. А и в Наказателния ни кодекс престъплението на регистрирания одитор е дефинирано по следния начин:

„... Чл. 260 (2) (Изм. – ДВ, бр. 67 от 2008 г.) Регистриран одитор, който завери неверен годишен счетоводен отчет на търговец, като знае това, се наказва с лишаване от свобода до една година и глоба до петстотин лева, както и с лишаване от права по чл. 37, ал. 1, точки б и 7...“²⁰

Логично е да бъдат дефинирани понятията „грешка“ и „измама“ във финансовите отчети, за да бъде възможно установяването на умисъла. Грешките обикновено са в противоречие с правилността, нормалността, а касаят неправилните, неверните, нежеланите действия и резултатите от тях, а именно – неверни твърдения.

Веднага трябва да посочим, че грешките могат да се окажат и измами – въпрос на гледна точка, умисъл, повторяемост, оправдание и... съдебно решение. Особено в бизнеса! И един прост пример: Оперативен счетоводител се похвалил на свои бивши колеги – студенти в ситуация „на чашка“, че нарочно прави грешки при въвеждане на информацията от първичните документи в счетоводния софтуер, тъй като собственичката на счетоводната фирма, в която работи вече дълго време, редовно не му е изплащала бонуси в края на годината. Но това „хвалене“ би активирало незабавни реакции за оценка на риска от подобни действия както за в бъдеще, така и за други служители, нали!

¹⁹ Цит. изт., ISA 240, pp. 164 – 170.

²⁰ Чл. 260 (2), Наказателен кодекс, доп., ДВ, бр. 1 от 3 януари 2023 г.

В тази част на студията са представени резултати от мое предишно изследване, публикувано в монографията ми „Счетоводните измами: разкриване и превенция“²¹.

3.2. Рискове при счетоводните грешки

Счетоводната грешка²² може да бъде дефинирана като „неправилна или невярна дума, израз и/или цифра, включена в счетоводния процес чрез въвеждането или пропускането, записването, пренасянето, класифицирането, докладването и/или оповестяването им, отнасящи се факти за дейността, които са съществували към момента на възникването и идентифицирането на конкретно бизнес събитие или трансакция/сделка“.

По отношение на счетоводните грешки в дефиницията за счетоводството, представена в цитираната монография като интелектуален процес, те винаги могат и би трябвало да бъдат включвани в процеса на оценката на риска, започваща с разпознаването им, насочването към вероятния извършител, причините за извършването им и накрая както реагиране за корекция, така и предприемането на превантивни мерки за недопускането им и за в бъдеще!

Следователно някои от основните сериозни и негативни рискове и последици за всички заинтересовани страни, които счетоводните грешки биха могли да предизвикат, са следните:

Неправилно отчитане на разходите. Погрешната класификация или невключването на бизнес разходи може да доведе до неотчитане на приспадащи се разходи за данъчни цели и до плащане на иначе недължими данъци.

Неправилно отчитане и представяне на печалбата. Неправилното отчитане на приходите и/или разходите може да наруши изчислените маржове на оперативна печалба на дадено предприятие или може да доведе до преувеличена стойност на приходите.

Невярна информация за паричните потоци. Ако елементите на формирането им не се отчитат правилно, стойността им може да бъде преувеличена или намалена и оттам това да повлияе върху платежоспособността на предприятието.

Повишени разходи за проверка (време и труд). Коригирането на грешки, възникнали назад във времето, винаги е отнемало много време и неспокойни нощи на счетоводителите особено заради спазването на задължителните срокове за начисляване и отчитане на данъка върху добавената стойност (ДДС) или годишното счетоводно приключване.

Неустойки с лихви за забавени плащания. Когато грешките в класификацията бъдат открити по-късно в счетоводния цикъл, фактурите може да са с просрочие и да доведат до допълнителни неустойки и лихви.

Неспазване на принципа за съпоставяне на приходите и разходите. Неправилно класифицираните разходи могат да доведат до неправилно отчитане за предприятия, които използват принципа на счетоводното

²¹ Динев, Д. Счетоводните измами: разкриване и превенция, ИЕПИ, 2021.

²² Цит. изг. Динев, Д., стр. 47 – 48.

начисляване. Разходите трябва да бъдат правилно съпоставени с прихода, който генерират. Ако разходите са класифицирани в грешен отчетен период (месец или година), този принцип ще бъде нарушен, което и често се случва на практика.

Разкриване на измами вместо грешки. За съжаление, измами и присвоявания от страна както на обикновените счетоводители, така и от ръководството на предприятието могат да възникнат във всеки бизнес. Когато „цифрите“ не си съвпадат, това явно означава, че нещо може би не е наред и ще трябва да бъдат извършени допълнителни проверки и дори разследвания.

По-долу е представено описанието²³ на някои видове грешки, за които може да съществува риска да възникнат през текущия отчетен период, а именно:

- *грешка чрез въвеждане на невярна информация от първични (оригинални) документи* – например сгрешена дата на фактурата;
- *пропуск (липсва записване на събитие или трансакция)* – например неосчетоводяване (невъвеждане или незаписване) на продадена стока;
- *грешка при начисляване или отсрочване*, като например начисляване или отсрочване на грешна стойност на задължение или неизвършване на такова начисляване или разсрочване;
- *грешка при класифициране* – например дебитиране на плащане за наем в сметката за други разходи, а не за разходи за наем;
- *аритметични грешки* – например невярна стойност на проверени при инвентаризация материални запаси.
- *използване на неправилен счетоводен принцип* – например отчитане като разходи за закупуването на компютър, вместо стойността да бъде капитализирана;
- *използване на неправилна приблизителна оценка* – например използване на стойност за провизии за съмнителни вземания на 1% от приходите за продажбите, а не както е трябвало да бъде 2.5% от приходите за продажби;
- *смяна на местата на две цифри в числото (транспониране)* – например записване на 134 лв., вместо 143 лв.;
- *десетичната точка е поставена на грешното място (приплъзване)* – например записване на 120 лв. като 12 лв. или като 1200 лв.
- *грешка при пренасяне (кореспонденция)* – например кредитиране на сметка „Каса в левове“ за продажбата на стока, вместо стойността ѝ да бъде отнесена в дебита ѝ.

Обичайна практика е оправданието за всички неправилни или неверни счетоводните записвания или твърдения във финансовите отчети да бъдат представяни като „счетоводни грешки“. И чести са случаите, при които грешките и нередностите прозвучават като невинни практики или човешки слабости, а не като умишлено пренебрегване на истината, справедливостта и безпристрастността и реално да бъдат правен, етичен или морален проблем.

²³ Цит. изг., Динев, Д., стр. 49 – 50.

Така че нека измамата бъде етикетирана или дефинирана за това, което си е, а именно: има умишлено заблуждение и лъжа, жертва и изгода за извършителя.

3.3. Рискове при счетоводните измами

Вече идва редът и на дефиницията за счетоводна измама, която използваме от вече цитираната ми монография „Счетоводните измами: разкриване и превенция“, а именно:

„Счетоводната измама може да бъде дефинирана като *„неправилна или невярна дума (думи), израз и/или цифра (цифри), умишлено включвани или невключвани в счетоводния процес с цел да се заблудят другите, в резултат на което жертвата вярва и претърпява загуба, а извършителят постига нечестна изгода/печалба.“*²⁴

И нека продължим с краткото позоваване на описанието на някои познати и по-малко познати счетоводни схеми за измами и присвоявания:

- присвояване на пари, преди да бъдат осчетоводени „обиране на каймака“;
- неосчетоводени приходи от продажби;
- занижени стойности на продажби и използване на незаконен софтуер;
- прикриване на присвоени суми чрез припокриване на стойности между сметки;
- пренасочване събирането на стари вземания;
- извършване на фалшиви счетоводни записания;
- фиктивни продажби и осчетоводени фиктивни вземания от клиенти;
- схеми на измами с материални запаси (стоки, материали, резервни части);
- схеми на присвоявания и злоупотреби с дълготрайните материални и нематериални активи;
- схеми на измами чрез разплащанията и разходите;
- схеми на измами чрез фактурирането;
- измами чрез фирми – фантоми;
- взаимоотношения с инвеститори за „изфабрикуване“ на инвеститори;
- персонални покупки със средства на предприятието;
- схеми на измами чрез задължения към доставчици;
- измами за присвояване на пари от касата;
- други – всякакви в зависимост от благоприятните възможности.

Познаването на това как фалшивите трансакции могат да бъдат накарани да „изглеждат“ истински, предоставя на проверяващия знанието и възможността да се задълбочи в проучването и да разследва трансакции,

²⁴ Цит. изт., Динев, Д., стр. 74.

които са податливи на измама.

По-долу е представен неизчерпателен списък²⁵ на някои от често използваните техники за прикриване на невярно признаване и осчетоводяване на приходи от продажби на стоки и услуги:

- *Създаване на фалшиви документи* или промяна на реални документи с фиктивна информация.

- *Фиктивна доставка на продукта или услугата.* Това ще стане чрез създаване на фалшива документация.

- *Реална доставка до фалшиви или скрити местонахождения.* Тук предприятието доставя продукти на несъществуващи клиенти за създаване на илюзията за продажба чрез използване на спедитори, други фирмени складове и скрити или фалшиви местоположения или места за изпращане. Или предприятието доставя стоки до дистрибутори без прехвърляне на собствеността.

- *Изпращане на несъществуващ или недокомплектуван продукт.* Възниква например чрез действителната доставка на контейнер, който е или празен, или е напълнен с нещо само за целите на посоченото тегло, или е недокомплектуван продукт.

- *Изпращане на продукт до реален клиент, който не е поръчвал продукта.* Ръководството изпраща действителен продукт на клиент, който никога не е поръчал артикула.

- *Прикриване на върнати стоки и продукти.* Изисква се отлагане на връщането до след периода на проверката (одита), осчетоводяване на върнатите стоки като нещо различно от връщане или комбинация от усилия за прикриване на върнатите стоки и фактически извършените корекции.

- *Последващи кредитни известия или корекции.* Тъй като фиктивният приход не може да бъде реализиран, вземането трябва да бъде изчистено чрез кредитни известия или действителни коригиращи записвания.

- *Прикрити парични преводи на клиенти.* Документацията, подкрепяща първичния документ на паричния превод, се променя или създава, за да се създаде илюзията за реализация.

- *Схема за прехвърляне на суми от сметки на един към друг клиент,* за да се създаде илюзия за получени парични преводи, касаещи погасяване на задължения от клиенти. Към сметките за фиктивни приходи се прилагат парични преводи или кредитни салда на едни или други клиенти.

- *Неразкрити клаузи и условия.* На клиента устно или по телефона се предлагат условия или анекси, които не се разкриват на проверяващия. Или в други случаи на проверяващия могат да бъдат дадени и проекти на документи, променени копия или фалшиви документи.

- *Правото на връщане не е изрично посочено.* На клиента се предоставя възможност да върне продукта след пробен период, след период на одобрение или по друга причина.

- *Създадена, променена или фиктивна документация.*

²⁵ Цит. изг., Динев, Д., раздел 3.4.

- Липсва документация, подкрепяща устни комуникации.
- Фалшифициране на отчети на предприятието, за да се създаде илюзия за събитие или състояние.
- Контрол върху потвържденията. При фиктивни клиенти адресите на клиентите подлежат на проверка от страна на ръководството. При реални клиенти мениджърският екип би трябвало да упражнява контрол и да проверява отговорите. И накрая има случаи, при които клиентът е в сговор с ръководството на предприятието, за да предостави невярно потвърждение, което е насочено срещу проверяващия.
- Преднамерено въвеждане в заблуждение чрез неверни твърдения от страна на ръководството.
- Неправилни критерии, използвани при оценките на материалните запаси и дълготрайните активи.
- Сговор с външни експерти за предоставяне на фалшиви сведения и анализи.

И по-долу, неустоявайки на изкушението да я пропуснем, ви представяме таблица 1 с изследване в публикация, касаещо огромния набор от методи, средства и инструментариум, използвани за „креативните“ измамници, за прикриване, симулиране и оправдаване на схемите за измами с и чрез финансовите отчети.

Таблица 1. Примери за схеми на специфични доказателства, използвани от 100 компании, извършили измами ²⁶

А) Фалшиви документи	(Б) Сговор с трети страни
<ul style="list-style-type: none"> • Подправени дати и клаузи на договори • Фиктивни (измислени) документи за доставка • Фиктивни (измислени) поръчки за покупка • Изфабрикувани документи по факс чрез препрограмирани факс машини • Фалшиви документи невярно представят количеството на материални запаси • Изфабрикуване известия за прекъсвания • Подправени съобщения за пресата или протоколи • Осчетоводяване на фалшиви касови бележки • Изфабрикувани сертификати на акции • Подправени имейли и писма • Подправени извлечения по сметка (трансакция) • Подправени титулни страници или плик за изпращане по пощата на одитори или други инспектори 	<ul style="list-style-type: none"> • Измислена бизнес оценка чрез приятели – бизнес оценители • Изискване външни мениджъри на контрагенти да уверяват одиторите чрез фалшиви потвърждения • Изискване брокерите да подписват декларациите за отговорност и конфиденциалност • Изискване от дистрибуторите устно да уверяват одиторите за стойността на вземанията • Изискване от клиентите да извършват плащания и след това всички плащания се връщат обратно • Молба към клиентите да предоставят фалшиви потвърждения на одиторите • Получаване на писма от доставчици, които уж подкрепят неточни отстъпки или кредити • Изискване към превозвачите да фалшифицират документите за доставка

²⁶ Адаптирана таблица от Gao, L., R. Srivastava. The Anatomy of Management Fraud Schemes: Analysis and Implications, Indian Accounting Review Vol. 15 №. 1, June 2011, p. 8 – 9.

<ul style="list-style-type: none"> • Фиктивни парични плащания • Подправени фактури за продажби • Подправени товарителници 	<ul style="list-style-type: none"> • Изискване от доставчиците да предоставят неверни потвърждения на одиторите • Изискване от клиентите да променят датите на договорите и да коригират датите на компютри и факс машини • Организиране издаването на акредитиви за дистрибутори с цел финансиране на плащания за фиктивни продажби • Създаване на схема с компаниите, с които са създадени добри взаимоотношения, да бъдат извън „складовете“
<p>В) Променени документи</p> <ul style="list-style-type: none"> • Фалшифициране инвентаризационните описи на места, където одиторите няма да наблюдават физически инвентаризации • Промяна на поръчките за покупка, за да премахнат условията за продажбите • Ръчно въведени фактури извън автоматизирани счетоводни системи • Промяна на стойностите в поръчките за покупка • Фалшифициране на остаряването на вземанията • Препрограмиране на счетоводните системи, за да се потисне отпечатването на статиите в спомагателните книги • Препрограмиране на счетоводните системи за подмяна на фиктивните вземания с реални вземания • Предоставяне на променени проучвания за времето, използвайки грешни предположения • Нулиране на часовниците на компютъра, за да се представят със задна дата записванията в документите за доставка и транспорт • Спиране на автоматичните системи и ръчно настройване на системите • Поставяне на задна дата и промяна на количествата в получените документи от клиенти • Модифициране на потвържденията, преди да бъдат изпратени на одиторите • Фалшифициране на документи в подкрепа на прекласификацията на материалните запаси в дълготрайни активи • Препрограмиране на системите, за да се замразят датите на компютъра, докато достъпът до тримесечието остава отворен • Промяна и връщане на потвържденията 	<p>Г) Укрити документи или информация</p> <ul style="list-style-type: none"> • Устни споразумения с клиенти и изключване на клаузите с условия за поръчки за покупка • Укриване на тайни меморандуми за събиране на вземания, за да се проследяват събиранията на вземанията по сделки с условия • Укриване унищожаването на материални запаси без своевременно уведомяване на счетоводния отдел • Поддържане на отделни системи за регистриране на материалните запаси • Скриване на фактури от доставчици без осчетоводяването им през определени периоди • Подписване на странични писма или договори с клиенти, дистрибутори, търговски посредници или агенти • Липсва разкриване на информация за интересите на ръководството към определени компании (свързани лица) • Поддържане на фактури за неизпратени стоки в отделни файлове • Съхраняване на върнатите продукти и препродаването им на клиенти чрез осчетоводяването им

<p>чрез одитираните компании</p> <ul style="list-style-type: none"> • Фалшифициране на договорите с клиенти чрез подправени подписи и изпращането им по факс или на е-мейл адреса на одитора 	
<p>(Д) Неверни устни/писмени отговори от клиента</p> <ul style="list-style-type: none"> • Невярно представяне на необичайни сторниращи записвания като рутинни такива • Невярно представяне на присвоени заеми от кредитори, за да изглеждат като дългове, собственост на свързани лица • Подвеждане, че предишните счетоводни грешки са се дължали на неправилна комуникация • Използване на неверни меморандуми или заявления на ръководството, за да се „представят“ пред одиторите 	<p>Е) Фалшиви продукти/Оборудване</p> <ul style="list-style-type: none"> • Включване на фалшиви артикули (които изглеждат сходни) в материалните запаси • Включване на недокомплектувани продукти (които изглеждат сходни на външен вид) в материалните запаси
<p>(Ж) Сговор със свързани лица</p> <ul style="list-style-type: none"> • Създаване на предприятия със специална цел, чрез които да се подпомага циркулацията на плащанията • Скриване на възнагражденията на изпълнителните директори чрез плащания на свързани лица от клиенти • Изготвяне на фалшиви потвърждения за одиторите чрез свързани лица 	<p>З) Премествания и/или разпространение на измамни артикули измежду сметки</p> <ul style="list-style-type: none"> • Създаване на нови категории, за да преместят дефектните материални запаси • Промяна на наименованията на сметки в спомагателните книги с такива, които са били вече представяни на одиторите • Разпределяне на неправилно капитализирани разходи по различни сметки на оборудването • Разделяне на салдото на фиктивната сметка на по-малки стойности Извършване на фиктивни допълнения към дълготрайните активи чрез счетоводни записвания на малки стойности
<p>(И) Счетоводни сторнировъчни записвания</p> <ul style="list-style-type: none"> • Фиктивни сторнировъчни счетоводни записвания, направени през тримесечията преди края на фискалната година • Отписване на дебиторска задължнялост в случаи на особени начисления за прикриване на измами през предходни тримесечия • Отписване на кредиторска задължнялост и себестойността на стоките, продадени през тримесечието и възстановяването ѝ обратно преди края на годината • Сторниране на фиктивните продажби в множество сметки, осчетоводени през 	<p>(Й) Други разни</p> <ul style="list-style-type: none"> • Несъответствие на съпровождащите документи за доставка с номиналната стойност на изпратените стоки • Компенсиране на тайни възнаграждения чрез печалбите от несвързани първични публични предлагания на акции (IPO) на дъщерни дружества

тримесечията, и тяхното скриване в една сметка	
--	--

3.4. Рискове при вярното и нечестно „креативно“ счетоводство

След толкова много примери на разпознавани вече схеми на измами с финансовите отчети, демонстрирани в предходния раздел, идва ред да разочароваме всички „тия или ония“, които възлагат напразни очаквания от множеството счетоводни схеми, прилагани на „ръба“ на Закона за счетоводството, международните и национални счетоводни стандарти, от една страна, и на данъчното законодателство, от друга.

В цитирана вече моя монография относно счетоводните измами аз вече изразих своето мнение, което представям и по-долу, че става дума за „креативното“ или, наричано вече тук, „симулативно“ счетоводство и за „мениджмънт на финансовия резултат“, термин, представян още и като „мениджмънт на печалбата“.

Термините „креативно счетоводство“ и „мениджмънт на финансовия резултат или на печалбата“ са евфемизми, а евфемизмът е вид метафора и според Wikipedia.org, е *„дума или фраза, чрез която говорещият или пишещият възнамерява да избегне дума или фраза, която за слушателя или читателя звучи обидно, раздразнително или обезпокоително.“*²⁷

Независимо от академичните дискусии за разликите между дефинициите и съдържанието на тези два термина преобладаващо е мнението²⁸, че терминът „креативно счетоводство“ се използва предимно в Европа и Великобритания, а този за „мениджмънт на финансовия резултат“ – предимно в САЩ. Другите възможни различия произтичат от познанията, опита и примерите, които авторите на изследванията в тази област са притежавали към момента на публикуването им.

Литературните обзори по темата за „креативно“ счетоводство и „мениджмънт на финансовия резултат“ открояват автори като Ian Griffith, Kamal Nasser, Ahmed Riaha-Belkaoui, Charles W. Mulford and Eugene E. Comiskey, Michael Jones, Trevor Pijper и много други.

И макар че все още няма, а едва ли и ще има, общоприети дефиниции за „креативното счетоводство“ и за „мениджмънт на финансовия резултат“, това, което ги обединява, е, че става дума за законно използване на счетоводния процес за постигане на цели и изгоди на тези и/или онези, които изготвят финансовите отчети, но не и в ползва на външните потребители на информацията във финансовите отчети.

След задълбочено проучване и изследване мненията и примерите, представяни в предходни международни публикации на известни автори и регулаторни институции (Комисията за ценни книжа и фондови борси в САЩ и Организацията COSO), обединяващата дефиниция за „креативно счетоводство“ и „мениджмънт на финансовия резултат“ в тази студия отново би могла да бъде определена като „симулативно счетоводство“ и да е следната:

²⁷ <https://bg.wikipedia.org> – дефиницията е получена след избор на думата „евфемизъм“.

²⁸ Jones, M. Creative Accounting, Fraud and International Accounting Scandals, John Wiley & Sons, 2011, p. 5.

„Симулативното счетоводство е вярното и правилно използване на счетоводния процес („кристалната топка“) от и в полза на ръководството на предприятието с цел нечестното за външните потребители представяне чрез финансовите отчети на предварително обмислени и в следствие осъществени бизнес събития и процеси.“

Обяснението на обединяващата дефиниция за „симулативното счетоводство“ би включвало следните аргументи:

1. Ръководството използва счетоводния процес, като вярно представя бизнес сделки и събития чрез финансовите отчети.
2. Не се спазва принципът за вярно и честно представяне във финансовите отчети на конкретни икономически събития и сделки – само е вярно, но не и честно!
3. Използването на счетоводния процес и финансовите отчети са в полза на ръководството на предприятието, но не изпълняват своето предназначение да са в полза на външните потребители.
4. Не се спазва счетоводният принцип за предимството на съдържанието пред формата – на икономическото съдържание пред юридическата форма.

Ръководството на предприятието използва счетоводния процес, за да прикрие симулирането на бизнес дейности и нечестно постигнатите резултати.

Или накратко, нарушен е един от най-важните постулати на счетоводството, дефиниран и в действащия Закон за счетоводството, а именно:

„... Чл. 24. (1) Финансовите отчети трябва да представят вярно и честно имущественото и финансовото състояние и финансовите резултати от дейността на предприятието, паричните потоци и собствения капитал.

(2) Вярното и честното представяне изисква достоверно показване на ефектите от операциите, други събития и условия в съответствие с определенията и критериите за признаване на активи, пасиви, приходи и разходи, заложен в приложимите счетоводни стандарти.

(3) Съдържанието на финансовите отчети трябва да е ясно и разбираемо...“⁹⁵

И не на последно място по важност – нека си припомним дефиницията за измама, зад която застават организации като: Американския институт на сертифицираните публични счетоводители (AICPA), Асоциацията на сертифицираните проверители на измами (ACFE), Института на вътрешните одитори (The IIA), Офиса на генералния одитор на Канада и подкрепена от много други професионални организации и институции.

„Измата е всяко умишлено действие или пропуск, предназначен да заблуди другите, в резултат на което жертвата претърпява загуба, а извършителят постига печалба.“²⁹

Следователно новата ни дефиниция за „симулативното счетоводство“ спокойно се вписва в цитираното по-горе международно определение за измама.

²⁹ AICPA, ACFE, The IIA, Managing the Business Risk of Fraud: A Practical Guide, 2009, p. 5.

В болшинството описани схеми на симулативно (креативно) счетоводство фирмите и тяхното ръководство са били санкционирани за измами с финансовите отчети с присъди или с административни глоби, но това се е случвало, например в САЩ, от Комисията за ценни книжа и фондови борси, която регулярно публикува резултати от свои разследвания на незаконни или нечестни счетоводни практики както на публични компании с акции на фондовите борси, така и на одиторски фирми, за които е установено, че са били част от тези престъпления или нарушения.

По-малките предприятия у нас по-често използват симулативното счетоводство за целите на спестяването на данъци, а не толкова за получаването на бонуси или за удовлетворение на очакванията на инвеститори, кредитори и други външни потребители на информацията за финансовото им състояние.

Накратко, към момента на публикуването на тази студия в нашата страна предприятията често прилагат негласния принцип: „Всичко, което не е забранено, е разрешено!“, което предполага неограничени възможности за креативност, симулиране и получаване на преки и косвени изгоди от твърденията, които дори верни по форма, но в съвкупност са нечестни по съдържание и са оповестявани твърдения във финансовите отчети – но които вече играят ролята не на „вълшебното“, а на „фалшивото огледалце“!

Нека се надяваме, че този наш анализ ще послужи за промяната и допълването и на този стандарт в най-скоро време!

И все пак подходът за оценката на риска от неверни твърдения поради измами при спазване на МОС 240, цитиран по-горе, би могъл да бъде представен в следната последователност:

1. получаване и събиране на факти и данни за предприятието и неговата среда, които да са използвани при идентифицирането на рисковете от съществени неверни твърдения, вследствие на измама;
2. синтезиране на събраната информация и идентифициране на рисковете, които биха могли да доведат до съществено невярно твърдение във финансовите отчети, вследствие на измама;
3. оценка на идентифицираните рискове след анализ на съществуващите фирмени програми и контроли, насочени срещу измамите (ако въобще съществуват!);
4. създаване на адекватни действия и процедури, съответстващи на рисковете от съществено невярно твърдение във финансовите отчети, вследствие на измама.

Оттук сравнението на приликите и разликите между подходите в „3D Модела за оценка на риска от измами“ и цитираните части на МОС 240 би могло да допълни цялостната картина на процеса на оценка на риска от измами.

Приликите между оценката на риска от неверни твърдения във финансовите отчети поради измами и „3D Модела за оценка на риска от измами“ могат да бъдат обобщени по следния начин:

- Основните етапи на одита на финансовите отчети са: планиране, извадка, тестване и докладване.

- Създава се одитна програма за документиране на извършваните одитни процедури, за тестване на вътрешните контроли и на твърденията във финансовите отчети.
- Проверят се документи и записвания, за да се формулират мнения.
- Изготвя се доклад, съдържащ мнение, базиращо се на целта на одита на финансовите отчети.

Разликите между „3D Модела за оценка на риска за измами“ и оценката на риска при одита на финансовите отчети, според МОС 240, могат да бъдат определени по следния начин:

- Програмата за оценка на риска от измами се създава, за да се установи вероятността от възникване на измами, а не за предоставяне на разумната увереност за ефективността на вътрешните контроли или предлагането на мнение за честното и вярно представяне на финансовите отчети.
- Етапите за провеждане на оценката на риска при традиционния одит се базират на обвързването на вътрешните контроли с риска от измами, докато при „3D Модела за оценката на риска от измами“ те са насочени към подбор („изкопаване“) на данни и определяне на възможно и/или очаквано състояние.
- При „3D Модела за оценката на риска от измами“ се прилага разкриващата извадка, а не извадка, извършвана на случаен принцип.
- Оценката на риска от измами при „3D Модела за оценката на риска от измами“ се фокусира към автентичността на представените твърдения и документи, а не на осчетоводените и документираните факти и данни за всяко едно твърдение.
- При „3D Модела за оценката на риска от измами“ се разчита на факти и данни, външни за организацията, докато при традиционния одит се насочва предимно към вътрешните факти и данни.

При „3D Модела за оценката на риска от измами“ мнението за риска от измами се основава на надеждни факти и данни и умисъла, обвързани с възможните за предприятието сценарии за измами.

И накратко:

Рискове, рискове и пак рискове! Следват предизвикателствата – да познаваме изискванията на МОС 240, да можем да разпознаваме признаците или индикаторите за измами при и по време на одит на финансовите отчети, да можем да оценим и да сравним риска от измами с присъщия, контролния и риска за разкриване при одита. И да вземем правилните решения!

Част IV. Приложение № 3: Използване на 3D МОРИ от лицата, предоставящи счетоводни услуги и/или данъчни консултации, в съответствие с изискванията на Закона за мерките срещу изпирането на пари (ЗМИП)

4.1. 3D МОРИ – възможност, а не проблеми със спазването на ЗМИП

Регистрираните одитори като собственици или съсобственици на счетоводни фирми също могат да предоставят счетоводни услуги и данъчни консултации³⁰ и затова предизвикателствата пред групите в чл. 4 на ЗМИП с номера 12 и 13 ще ги касаят съвместно. Това се потвърждава и от статистическите данни за 4-те най-големи одиторски и консултантски фирми за 2021 г, които показват, че приходите им от данъчни, консултантски и други услуги надвишават приходите им от одиторски услуги и ангажименти за изразяване на сигурност.³¹

В тази студия терминът „нови рискове“ замества термина „нови предизвикателства“, използван в предишна студия, публикувана в Годишник на ИДЕС за 2020 година³², който е използван в събирателния смисъл на „нови теми за дискусия“, „нови задачи за решаване“ и „нови проблеми за преодоляване“. Нека разгледаме вече някои от възможните рискове – предизвикателства, представени по-долу, а именно:

- сложността и неяснотите в транспонираните от ЕС директиви за противодействие на пране на пари в националното ни законодателство;
- недостатъчните или никакви познания за индикаторите за корупция, измами, „сива икономика“ и данъчни престъпления като предикатни престъпления и заплахи при оценката на риска;
- въвеждане на нови термини „пари за изпиране“ и „пред-пране“ за етапа, предхождащ вече познатите класически етапи на пласиране, разслояване и интегриране, традиционно описващи процеса на пране на пари в световен мащаб;
- недостатъчните или никакви познания за начините и методите за изпиране на пари от предикатните престъпления;
- преводът от директивите на Европейския съюз на дю дилиджънс като проверка и последствията от това;
- други – чрез други изследвания и публикации.

И в тази студия ще потвърдя своето мнение, че счетоводителите и регистрираните одитори са свикнали на всякакви предизвикателства, генерирани от лавината изисквания на постоянно променящите се търговски, данъчни, одиторски и счетоводни регулации. Те са включените в чл. 4 на ЗМИП като задължени субекти – регистрирани одитори под № 12, а лицата, предоставящи счетоводни услуги и/или данъчни консултации – под „фаталното“ число № 13, и са оценени от ДАНС в резюмето на тяхната

³⁰ https://www.dans.bg/images/stories/FID/NOR/Riskovi_sabitiya.pdf, стр. 3/37, посетен към 20.02.2023 г.

³¹ <https://www.statista.com/statistics/250935/big-four-accounting-firms-breakdown-of-revenues/>, посетен към 20.02.2023.

³² Динев, Д. Противодействие на прането на пари и новите предизвикателства за лицата, предоставящи счетоводни услуги и данъчни консултации, Годишник на ИДЕС, 2020 година.

Национална оценка на риска, публикувана в началото на 2020 г., като групи с „висок риск“:

„... Високорисковите сектори включват лицата, които по занятие извършват правни консултации, и лицата, които по занятие извършват счетоводни услуги и/или консултации в областта на данъчното облагане, от гледна точка на регулацията и ролята им в сложни бизнес и имотни сделки, учредяването и управлението на дружества, както и улесняването на международни трансакции, вкл. с офшорни юрисдикции.”³³

Тук е важно да се посочи, че съдържанието им е много различно от познатото на счетоводителите търговско, счетоводно и друго законодателство. По-долу са използвани някои от вече обявени резултати от цитираната студия, публикувана в Годишник на ИДЕС, 2020!

Създадени са конкретни и специфични постулати, изискващи да се:

- а) проверява,
- б) идентифицира,
- в) потвърждава идентификацията,
- г) създават собствени методики за оценка на риска,
- д) извършва оценка на риска,
- е) създават вътрешни контроли и система за вътрешен контрол,
- ж) следят непрекъснато всякакви промени на национално и наднационално ниво по отношение на рисковете,
- з) съхранява събраната от независими и надеждни източници информация,
- и) осъществява непрекъснато проследяване на трансакции,
- й) осъществява непрекъснато обучение,
- к) докладва на надзорните органи (ДАНС),
- л) други.

Това, което и настоящото проучване **НЕ УСПЯ** да установи в ЗМИП и Правилника за прилагането му и което определено липсва относно възприетия базиран на риска подход (БРП), се основава на следните аргументи:

- а) въпреки че в ЗМИП терминът „риск“ самостоятелно или в словосъчетание е използван 148 пъти, а в Правилника – 198 пъти – липсва дефинирането му, както и какво е нисък, висок, по-висок, най-висок и краен риск;
- б) липсват указания за оценката на неизбежните рискове, свързани с потенциалната загуба на клиенти, репресии и посегателства, съучастие и прикриване;
- в) липсват подробни ръководства и/или наръчници за методологията и методиките за оценка на риска, свързан с прането на пари – освен закона и правилника на уеб сайта на ДАНС има публикувани само някои

³³ Резюме на Националната оценка на рисковете от изпирание на пари и финансиране на тероризма за България, https://www.dans.bg/images/stories/FID/NOR/Saobshtenie_otnosno_rezultatite_ot_NOR.pdf, посетен към 20.02.2023.

насоки за изготвяне на вътрешни правила и с това се изчерпва „многообразието“ от научно-практически публикации;

- г) смисълът на оригиналния термин „дю дилиджънс“, възприет в целия свят и във всички директиви на Европейския съюз, е подменен с превода му на „проверка“;
- д) описанието на процедурите по проверките не може да подмени смисъла, съдържанието, методологията и приложимостта на бизнес ангажимента, наричан „дю дилиджънс“, за който ще стане дума в предизвикателство № 5;
- е) липсва каквато и да е информация за предикатните престъпления, предхождащи процеса на изпиране на пари;
- ж) други рискове, които ще бъдат разкрити и описани в следващите ни изследвания.

Ето защо в това изследване насочваме вниманието си към описанието на някои от предходните или „предикатни“ престъпления, които предизвикват необходимост от прикриване чрез финансовите отчети и в последствие водят до изпирането на постъпления от незаконни и законни дейности, а именно чрез: проявните форми на *корупция, измами, „сивата икономика“ и данъчни престъпления.*

Изборът ни се базира на „Националната оценка на риска“ и „Рисковите събития за изпиране на пари и финансиране на тероризма за 2019 г.“, които оценяват корупцията на първо място и с краен риск, а за другите три категории – измами, „сива икономика“ и данъчни престъпления – касаят пряко счетоводителите и регистрираните одитори. Тези престъпления се различават по отношение на тяхната зависимост от парите в брой, количеството им, тежестта на негативното им социално въздействие и кого пряко или косвено засягат.

Генерираните чрез този тип престъпления средства не се отчитат, не се издават фактури, поради което всички опити за тяхната оценка зависят единствено от допустими предположения и от сложността на включените ситуации и сценарии.

Сред направените до момента оценки няма еднородност, единодушие или консенсус относно най-добрата методология или подход, който да се използва за тази цел. Съществуват и широки вариации в докладваните цифри, което допълнително служи за потвърждение на ограниченията на различните възприети методи.

В действителност проявните форми на корупцията са престъпления и в тази студия като предикатни престъпления се считат: *подкупите, комисионните, незаконните подаръци, конфликт на интереси като предпоставка за престъпление, икономическо изнудване, злоупотреба с доверие и търгуване с вътрешна информация.*

Освен разходите за дадени подкупи съществуват и такива, касаещи „неща със стойност“, като щедри подаръци или забавления, плащане на пътни и дневни разходи, плащане на сметки, разходи по дебитни и кредитни карти, заеми, обещания за бъдещо привличане на работа са подкуп, ако са давани с цел да се повлияе. Схемите с подкуп трудно се доказват.

На всеки, който забелязва, че не му се издава фактура или касова бележка при покупки с плащане в брой, трябва да е ясно, че получаваните постъпления от търговците не се декларират и не се облагат с данъци. Това са постъпления, които формират „сивата икономика“. Друга е темата за софтуера, използван в касовите апарати за манипулиране на данните – едни данни за клиента, други – за регистъра. В случая вече става дума за данъчно престъпление.

Най-важната разлика в определянето на това дали едно физическо лице, или фирма са извършили данъчно престъпление, е – дали данъчнозадължената страна умишлено е представила невярна данъчна декларация пред съответната териториална дирекция към Националната агенция за приходите.

Намерението на данъкоплатеца погрешно да представи данъците в данъчната си декларация ще определи разликата между избягване на данъчните задължения и укриване на данъчните задължения. Разновидност на укриването на данъчни задължения се явява неправомерното възстановяване („източване“) на данъчен кредит. Много законодателства, включително и българското, определят укриването като незаконно, докато избягването се счита за законно.

Избягването на плащането на данъци не се счита за престъпно деяние. Данъкоплатците имат правото да намаляват, избягват или минимизират своите данъчни задължения чрез законни способности. Този, който избягва данъци, реално не прикрива или невярно представя, а предварително планира и формира събитията по начини, чрез които законово да съкрати или елиминира данъчните си задължения в рамките на законодателството.

Укриването включва действия, които потвърждават укриване или осуетяване начисляването или плащането на данъци. Примери за такива действия са: измами, хитрост, замаскиране, прикриване, опити да се засият или отслабят ефекти от събития, или да се представят нещата такива, каквито не са.

Някои от обичайните схеми на укриване на данъци включват:

- намаляване или пропуск на приход;
- претендиране с фиктивни или неверни факти за получаване на данъчни облекчения и/или данъчни кредити;
- фалшифицирано разпределяне на доходи;
- неверни претенции, данъчни кредити или облекчения.

Намерението или умисълът при извършване на данъчно престъпление може да бъде подсказан от поведение, което се изразява в следното:

- поддържане на двоен комплект (втори комплект) счетоводни книги или счетоводни софтуерни версии с официални и истински данни (не се има предвид разграничаването на осчетоводяването за счетоводни и данъчни цели);
- извършване на неверни вписвания и/или поправки в счетоводните книги (софтуерни програми), или създаване на фалшиви фактури или документи;
- унищожаване на счетоводни книги или записвания (отчети);
- укриване на активи (незаконен доход);

- прикриване на източниците на доход;
- избягване изготвянето на отчети и счетоводни записвания, които са нещо обичайно за сделки от даден вид;
- умишлено занижен и/или пропуснат приход;
- преувеличаване на стойностите на данъчни облекчения;
- представяне на лични разходи като фирмени;
- представяне на фалшиви данъчни облекчения;
- скриване или трансфериране на активи или доход;
- невярно представяне на факти;
- тайни банкови сметки с фалшиви имена на титулярите им;
- преувеличение на намаленията (съгласно българското законодателство, на временните разлики, с които се намалява данъчната основа);
- фиктивни сделки;
- поведение, което подвежда или прикрива нещо;
- други – всякакви.

Дотук накратко, както и в цитираната по-горе студия, отново се спряхме на някои от предикатните престъпления, които ще бъдат приоритетни в близко бъдеще, за да могат да бъдат разпознавани като заплахи за лицата, предоставящи счетоводни услуги и данъчни консултации на потенциални клиенти, сменили вече обслужващата ги счетоводна фирма. Вследствие на тези и други предикатни престъпления се генерират „парите за изпиране“, за които предстоят етапите „пред-пране“ и същинското изпиране, описани в следващото риск-предизвикателство.

Новото и много важно въведение в това изследване са рисковете, свързани с разделянето на термина „пране на пари“ на две части – „генерирани пари за изпиране“ и „традиционен процес на изпиране“. Това разделение ни предизвика с моя колега – доц. Недялко Вълканов, да дефинираме и нов етап, предхождащ вече традиционно описваните 3 етапа на пране на пари – пласиране (въвеждане), разслояване и интегриране.

Съобразно съществуващите ограничения за обем на тази студия ще разгледаме същността и характеристиката на методическите нововъведения, свързани с рисковете за задължените според ЗМИП лица, по-долу.

4.2. Рисковете, свързани с „парите за изпиране“

„Пари за изпиране“

В представеното по-горе риск-предизвикателство парите или активите, генерирани чрез предходните (предикатни) престъпления, могат да не бъдат първоначално в големи количества и тяхното изпиране да не е проблем за извършителите. Освен това престъпленията могат и да не бъдат разкрити и/или разследвани и доказани в продължителен период от време, през който „парите за изпиране“ все още да не бъдат въвличани в същинския процес на изпиране и преследване.

„Парите за изпиране“ могат да бъдат вследствие на:

1. престъпни дейности – наркотрафик, контрабанда, корупция, измами, кражби, проституция, киберпрестъпления и на всички други престъпления, дефинирани в Наказателния кодекс;
2. укриване от данъчно облагане на доходи в особено големи размери, придобити от законни дейности;
3. законни дейности – от всички дейности, които генерират доходи, които не са декларирани и укривани от облагане с данъци.

В случая, в зависимост от количеството си, „парите за изпиране“ могат да бъдат планирани по някой от следните начини:

1. една част все пак да бъдат изразходвани за подаръци на семейството, роднини, приятели/приятелки, например по различни поводи;
2. друга част да бъде внесена (инвестирана) на суми под 10 000 лв. по детски влогове, семейни застраховки и др. в различни банки по различни банкови сметки на името на членове на семейството, роднини, дори и на подставени лица и фирми;
3. основната и голяма оставаща част да бъде скрита в различни скривалища в изчакване да премине „карантинният период“ от минимум 1 година.

4.3. Рисковете, касаещи етапа „пред-пране“

Етапът „пред-пране“

Всички действия, описани дотук, предполагат и времеви лаг, който формира нашето предложение „парите за изпиране“ да навлязат в етапа „пред-пране“. Вече стана дума, че лицата, генерирали и очакващи и в бъдеще още „пари за изпиране“ от незаконни и законни дейности, си поставят вече други цели, а именно 1) да ги укриват от обявяване и 2) облагането им с данъци, 3) да могат спокойно да си ги изразходват и за по-скъпи „благини“, а защо и да не ги 4) инвестират в покупка на магазини, медии, апартаменти, къщи, вили и други видове недвижима собственост, които да носят печалби на тях и техните наследници например.

Можем да разгледаме различни сценарии, но тук ще се спрем на следния:

1. без да предизвиква каквото и да е съмнение, държавният служител може да изразходва например 50 000 лв. чрез някой от посочените по-горе начини – подаръци, екскурзии, медицински разходи, дребни влогове, застраховки и от този род;

2. остават 250 000 лв., които не стигат за закупуване на желан по-големичък недвижим имот или пък за по-лъскав автомобил, тъй като сделките могат да предизвикат завистта на колегите, а и да станат индикатори за съмненията, предписвани според ЗМИП;

3. очакват се и други „сумички“, които ще помогнат след време да се постигне желаното в т. 2 по-горе;

4. взема се решение – тези пари да бъдат скрити и след като премине поне 1 година, да бъдат „изпрани“ незабелязано.

Ето защо взетото решение за укриване и изчакване до началото на същинския процес на пране на пари предполага за „парите за изпиране“ да бъдат създадени или намерени достатъчно надеждни и сигурни „скривалища“.

Други начини за укриване на „пари за „изпиране“ в етапа „пред-пране“

Имайте предвид, че не ви препоръчваме посочените примери да бъдат прилагани за в бъдеще, защото вече са посочени тук и всеки, който прочете това изследване, ще знае къде и какво да търси, ако се наложи.

Скривалища за пари в брой/банкноти, злато, бижута и др. ценности

Както стана ясно от примерите по-горе, основният метод за укриване на пари са скривалищата за пари в брой под формата на банкноти, при което човек просто съхранява пари на скрито място, обикновено в дома си или някъде на друго надеждно място. Това е прилагане на пословичната техника „пари под дюшека“ или използваната преди време – „пари в буркани“.

В рамките на типичен дом скривалищата за пари в брой или други ценности, както се вижда и от примерите по-горе, варират от очевидното до гениалното. Пари, благородни метали и бижута могат лесно да бъдат скрити в мебели, стерео уредби, електрически контакти, въздуховоди, системи за отопление и охлаждане, стълбища и дори водопровод. Разхлабените тухли в стената или камината могат да прикрият малки пространства за скриване на ценните „нещица“.

В един от подобните случаи човек е скрил ценни бижута в слой мазнина за готвене на дъното на саксия. При по-сложни схеми бъдещите перачи на пари могат да построят тайни стаи или отделения, например издигайки фалшив таван под оригиналния таван в една стая и използвайки пространството между двата тавана като скривалище.

Депозити във финансови институции

Банките и други финансови институции често се използват от търсещите секретност като места за скриване или прикриване на активи. Използваните методи могат да бъдат толкова прости, колкото наемането на сейф и съхраняване на валута или ценности вътре, или от по-сложен характер, включващ преводи между банки в няколко държави.

Използване на сейфове и депозитни касети в обществени и частни трезори

Вместо да крият пари в дома си, бъдещите перачи на пари често поставят банкноти и други ценности в сейфове и депозитни касети в обществени или частни трезори. Търсенето на доказателства в сейфа на подозиран укривател на активи изисква съдебна заповед. Но дори ако достъпът до кутията бъде отказан, разследващият, в случай на скрит актив, често може да прави обосновани предположения относно съдържанието, като наблюдава действията на укриващия активите.

Например, ако субектът посети мястото със сейфа, след като присъства на изложбата на нумизматична колекция от монети, лицата от чл. 4 на ЗМИП могат да предположат, че той/тя съхранява там колекция от подобни монети.

Посещенията до сейф преди пътуване в чужбина с цел командировка или почивка могат да насочват към укрити парични средства, от които се взема част от тях, за да бъдат изхарчени по време на пътуването. Но в медиите има описани и множество случаи на обрани от крадци трезори, което ги прави не особено надеждно място за укриване на пари и ценности.

Традиционно е прието, че процесът на пране на пари се състои от три етапа – пласиране (въвеждане), разслояване и интегриране. Но, разбира се, целият този процес е предхождан от етапа „пред-пране“ и свързаните с него рискове, за които стана дума по-горе.

По-подробното и аргументирано описание на етапа „пред-пране“ предстои да бъде допълвано и детайлизирано вследствие и на други предстоящи научно-практически изследвания, след като тази студия се явява негово логическо продължение.

И накратко:

Непрекъснатото актуализиране на изискванията на националното ни законодателство, касаещо мерките против изпирането на пари, предлагат ежедневни предизвикателства към одиторите, касаещи проверката на своите клиенти, създаване на собствени методи за оценка на риска, свързан с дейността на клиентите си и т.н. Ето защо познаването на признаците и индикаторите, характерни за многообразието от методи за изпиране на пари, е водещо за намаляване на рисковете от санкции поради неспазване на законодателните изисквания, касаещи и дефиниращи недекларираните приходи като престъпление!

Описанието на етапа „пред-пране“ определено ще бъде полезно за всички, които познават само класически описваните етапи на процес като „въвеждане, разслояване и интегриране“.

А и 3D МОРИ може и тук да ви е полезен!

Заклучение

Усилията за постигане на целта на тази студия бяха и са насочени към краткото представяне на резултатите от ново изследване, предлагащо 3 подхода за приложение на „3D Модела за оценка на риска от измами (3D МОРИ)“ в дейността на регистрираните одитори.

„Новините“ в тази студия могат да бъдат обобщени по следния начин:

3D МОРИ създава благоприятна възможност за регистрираните одитори да предоставят нова бизнес услуга – оценка на риска от измами, която концентрира усилията на експертите върху интегрирането на три измерения: функционално, методологично и времево.

3D МОРИ предоставя нова бизнес възможност за създаване на собствена методика, прилагана като част от традиционния одит на финансовите отчети или управление на риска от измами в предприятието.

3D МОРИ предоставя нова бизнес възможност за създаване на собствена методика, прилагана в съответствие с изискванията на националното ни законодателство относно мерките срещу изпирането на пари.

Читателите на тази студия сами могат да направят своите собствени заключения относно предимствата и недостатъците на модела 3D МОРИ и могат да изпратят своите коментари, използвайки нашия имейл адрес: dimpdinev@gmail.com.

Библиографска справка:

1. Динев, Д. Икономическите измами II част, ИЕПИ, 2012, стр. 70 – 72.
2. Динев, Д. Оценка на риска от измами в публичния сектор, ИЕПИ, 2023 г., стр. 59 – 62.
3. Динев, Д. Оценка на риска от измами публичния сектор: моделиране и практически подходи“, ИЕПИ, 2023 г.
4. Динев, Д. Счетоводните измами: разкриване и превенция, ИЕПИ, 2021, www.acefraud.org.
5. Динев, Д. Противодействие на прането на пари и новите предизвикателства за лицата, предоставящи счетоводни услуги и данъчни консултации, Годишник на ИДЕС, 2020.
6. Закон за мерките срещу изпирането на пари, ДВ, бр. 32 от 26 април 2022 г.
7. Оценка на риска от измами и ефективни и пропорционални мерки за борба с измамите, <https://aeuf.minfin.bg/upload/14835/Untitled.FR11.pdf>, посетен към 26.02.2023 г.
8. Резюме на Националната оценка на рисковете от изпиране на пари и финансиране на тероризма за България, https://www.dans.bg/images/stories/FID/NOR/Saobshtenie_otnosno_rezultatite_ot_NOR.pdf, посетен към 20.02.2023.
9. Ръководство по Международни стандарти за контрол върху качеството, одит, преглед, други ангажименти за изразяване на сигурност и свързани по съдържание услуги – издание 2020 – втора част, <https://www.ides.bg/media/1926/part-isa-2.pdf>
10. Ръководство по Международни стандарти за контрол върху качеството, одит, преглед, други ангажименти за изразяване на сигурност и свързани по съдържание услуги – издание 2020 – първа част, <https://www.ides.bg/media/1926/part-isa-1.pdf>
11. Цит. изт., Динев, Д., стр. 47 – 48.
12. Цит. изт., Динев, Д., стр. 49 – 50.
13. Цит. изт., Динев, Д., стр. 74.
14. Цит. изт., Динев, Д., раздел 3.4.
15. Цит. изт., ISA 315, paragraphs 5 – 10.
16. Цит. изт., ISA 330, paragraph 6 – 23.
17. Цит. изт., ISA 240, pp. 164 – 170.
18. Член 260 (2), Наказателен кодекс, доп., ДВ, бр. 1 от 3 януари 2023 г.
19. 2016 COSO Fraud Risk Management Guidelines, <https://www.coso.org/SitePages/Fraud-Risk-Management-Guide.aspx?web=1>, посетен към 27.02.2023 г.
20. AICPA, ACFE, The IIA, Managing the Business Risk of Fraud: A Practical Guide, 2009, p. 5.

21. Dinev, D. *3D Fraud Risk Assessment Model: Dinev's SMARTGuide*, IEPI, 2015, www.amazon.com, посетен към 21.02.2023 г.
22. *Handbook of International Quality Control, Auditing, Review, Other Assurance, and Related Services Pronouncements*, 2020 Edition, IFAC, Volume I, pp. 164 – 207.
23. GAO. *A Framework for Managing Fraud Risks in Federal Programs*, <https://www.gao.gov/assets/gao-15-593sp.pdf>, посетен към 21.02.2023 г.
24. (Адаптирана таблица) Gao L., R. Srivastava. *The Anatomy of Management Fraud Schemes: Analysis and Implications*, *Indian Accounting Review* Vol. 15 No. 1, June 2011, p. 8 – 9.
25. Jones, M. *Creative Accounting, Fraud and International Accounting Scandals*, John Wiley & Sons, 2011, p. 5.
26. *Managing the Business Risk of Fraud: A Practical Guide*, AICPA, ACFE, IIA, 2008, p. 5.
27. Vona, L. *Fraud Risk Assessment: Building a Fraud Audit Program*, 2008 by John Wiley & Sons, Inc.
28. https://www.dans.bg/images/stories/FID/NOR/Riskovi_sabitiya.pdf, стр. 3/37, посетен към 20.02.2023.
29. <https://www.statista.com/statistics/250935/big-four-accounting-firms-breakdown-of-revenues/>, посетен към 20.02.2023.
30. <https://bg.wikipedia.org> – дефиницията е получена след избор на думата „евфемизъм“.